

DE
NIEUWE
STEM

6

MAANDELIJK VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TIENDE JAARGANG / JUNI 1955

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.

Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland f 18.—, België frs 275.—, buitenland f 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs f 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers f 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland f 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM

Admiraal de Ruyterweg 545
 Giro 1677

ANTWERPEN

Lange Koepoortstraat 2
 Giro 316339

INHOUD

	blz.
ANTHONIE DONKER, Twee minuten stilte	321
SOEDJATMOKO, De crisis in de Indonesische cultuur	322
HARRY MULISCH, Broeder Kanker	331
Insider, De tramstaking	340
L. F. A. GRANBERG, In Memoriam H. C. A.	353
F. KIEF, Romein's „Dialectiek van de Vooruitgang” en het Russische voorbeeld.	354
JOHAN W. SCHOTMAN, Verzen	364
JAN ROMEIN, Een einde en een begin	366
ALBERT HELMAN, Kerk en kolonialisme (II)	370
KORT BESTEK	379
EX LIBRIS	384

Anthonie Donker

TWEE MINUTEN STILTE

Na tien jaren

Het was niet in de stad,
niet in het drukke verkeer.
Daar waar het al stil was
legde een stilte zich neer

die dieper was dan zwijgen,
een stilte waarin men weer
van de stervenden het hijgen
kon horen, als weleer.

Het was op de grote weg
van Den Haag naar Amsterdam
waar ik voor jaren fietste
en tussen de kogels kwam.

Daar lag weer diezelfde man
in de greppel, op zijn mond,
die op zoek, voor voedsel thuis,
een dodelijk einde vond.

Het eerst hield een volkswagen stil,
vlak daarna kwam de tweede wagen
tot stilstand, door hoger wil
opgelegd uit die jaren.

Daarachter stopte de truck,
een schrille knars was te horen.
Toen stonden wij, met een ruk,
in de eeuwigheid verloren.

DE CRISIS IN DE INDONESISCHE CULTUUR*)

Al geruime tijd houdt onze literaire wereld zich bezig met de vraag of wij ons in een literaire crisis bevinden of niet. Het feit dat de vraag gesteld wordt, is op zichzelf al voldoende reden om het bestaan van een dergelijke crisis aan te nemen. Die vraag kan niet zonder meer als ongerechtvaardigd terzijde worden geschoven door te wijzen op de nog steeds voortdurende stroom van literair werk waarmee de literaire en culturele tijdschriften hun bladzijden vullen. De vraag zoals die gesteld moet worden is deze: is er sinds de eerste uitbarsting van literaire scheppings- en vernieuwingsdrang in 1945/46 nog iets belangrijks geproduceerd waarvan men met overtuiging kan zeggen dat daarmee de ontwikkeling van de Indonesische literatuur een stap verder is gebracht? Het antwoord hierop kan, ondanks een enkel verschijnsel dat een zekere belofte inhoudt, alleen in negatieve zin gegeven worden en daarmee is het bestaan van de crisis in onze literatuur gesteld.

Nog altijd zitten we vast aan de short story, waar we niet boven uit schijnen te komen. Er is veel niet onverdienstelijk werk, er is een grotere gemakkelijkerheid in de hantering van de taal, maar nog altijd laten de grotere literaire vormen op zich wachten. Kan men in het licht van onze literaire historie die vraag afdoen met de veronderstelling dat misschien de roman niet een medium is dat de Indonesiër ligt, en dat het geen zin heeft om westerse literaire vormen klakkeloos over te nemen? Is het slechts een kwestie van techniek, van gebrek aan beheersing van de roman als vorm van literaire expressie en de wetten van zijn structuur? Wijst het feit, dat onze short stories zich haast uitsluitend in het kleine bestek van een individueel psychologisme schijnen te bewegen, er niet op dat het probleem mogelijk niet alleen is een kwestie van langere adem en grotere vormbeheersing, maar vooral van het hanteren van zwaardere stof? Als dit zo is, moeten wij dan aannemen dat de explosieve doorbraak van de erkenning van de menselijke waardigheid die onze revolutionaire literaire renaissance kenmerkte, nu verzand is in dit psychologisme, in de kleine ervaringen en ontroeringen, die alleen voldoende zijn om onze short stories en poëzie gestalte te geven? Zijn dan de dramatiek van onze revolutie en de grote menselijke en maatschappelijke problemen die ermee gepaard gaan

*) Dit stuk is een Nederlandse bewerking van een oorspronkelijk in het Indonesisch geschreven en voor een Indonesisch publiek bestemd openingsartikel voor een nieuw Indonesisch cultureel tijdschrift, „Konfrontasi” geheten.

aan onze schrijvers voorbij gegaan? Of moet de oorzaak geheel of gedeeltelijk gezocht worden in het uitblijven van een duidelijke taalpolitiek en in de stagnatie van een bewuste centraal geregelde uitbouw van de Indonesische taal, die daardoor een te zware belasting legt op de taalkundige vindingrijkheid van de schrijver en die 't hem door zijn worsteling om een bevredigende (adequate) expressie, onmogelijk maakt zijn stof en onderwerp voldoende recht te doen wedervaren? Of aan het feit dat de Bahasa Indonesia zich niet voldoende heeft kunnen verrijken met de streektaalen?

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat onze literaire renaissance met zijn nieuwe vormen, als uiting van ons nieuw Indonesisch levensgevoel, zich niet door heeft kunnen zetten in voortdurende vernieuwing en verbreiding van werkingssfeer. De dragers van deze wedergeboorte, waarvan de Angkatan 45¹⁾ een van de belangrijkste exponenten was, zijn in verschillende onmachtige groepen uiteengevallen die deels hun isolatie in de maatschappij nog scherper accentueren door hun bijna exclusieve oriëntatie op het Westen, en deels hun toevlucht hebben gezocht in de vertroosting die pasklaar gemaakte slogans en recepten als remedie voor onze crisis schijnen te geven.

Voorzover de rest van de maatschappij nog beweging vertoont, is het een beweging terug, een zich terugtrekken op de vertrouwde atmosfeer van de eigen omgeving en een angstige afwijzing van het nieuwe, tenzij dat nieuwe zich in een vertrouwd gewaad voordoet. Het is een beweging die wordt ingegeven door de angst voor het onbekende en wortelt in steriliteit en ongelooft in het eigen scheppend vermogen. Het is een beweging die zelfs niet de vitaliteit van het traditionalisme vertoont en alleen eigenlijk kan worden aangeduid met de term: cultureel isolationisme.

Het is duidelijk dat het beeld van de onmacht en de verwarring van onze schrijvers en hun literaire critici, wier taak het is de brug te slaan tussen de schrijver en zijn maatschappij, niet beperkt is tot onze literaire wereld, noch dat zij daar uitsluitend voor verantwoordelijk gesteld kunnen worden. Deze zelfde verwarring en richtingloosheid manifesteert zich ook op andere gebieden van culturele werkzaamheid.

In de laatste jaren na de bevestiging van onze onafhankelijkheid zijn allerlei problemen naar voren gekomen die in wezen bepalend zullen zijn voor de verdere ontwikkeling van de Indonesische cultuur.

¹⁾ „De generatie '45", een groep jonge kunstenaars van wie wijlen Chairil Anwar de belangrijkste was.

Voor een gedeelte lagen die problemen in de kiem al besloten in de complexiteit van onze samenleving. Hun kristallisatie werd vertraagd door de bindende dwang van onze nationale solidariteit gedurende de revolutie. Voor een ander deel zijn het problemen die in de grond hun oorzaak vinden in de politieke moeilijkheden die zich na de onafhankelijkheidserkenning hebben voorgedaan en zich ook op het culturele vlak uiteten.

Er zijn problemen die ontstaan zijn door het numerieke overwicht van het Javaanse bevolkingsdeel dat zich ook reflecteert in de bezetting van de culturele staatsapparatuur. Welke is de plaats van de regionale culturen in het nieuwe Indonesia, of anders geformuleerd, hoe heeft de nieuwe Indonesiër zich te verhouden tot de verschillende daeraculturen?²⁾ Hoe moeten wij staan tot het synthetische denken en de drang tot de mystiek die in bepaalde daerachs zo diep in het leven verweven ligt? Hoe onze houding te bepalen ten opzichte van het modernisme en in het algemeen ten opzichte van de acculturatieproblemen die rijzen als gevolg van de verbreding van het middelbaar onderwijs, het falen van de democratisering van het hoger onderwijs, de problemen die ontstaan zijn door de radicale ommezwaai van het Hollands naar het Indonesisch? Er is verder de vraag in welke richting de bewuste ontwikkeling van de Bahasa Indonesia het meest urgent is; er is het falen van het doorbreken van de oude waarden die de beroepskeuze bepalen en het probleem, hoe ze te herzien in het licht van onze nieuwe nationale behoeften en belangen. Ik wil nog wijzen op het ontbreken van een duidelijke onderwijspolitiek buiten het algemene en voorlopig nog vage en inhoudloze beginsel van „Nationaal onderwijs” en het vermeerderen van de onderwijsinstellingen, en op het ontbreken van een duidelijke taalpolitiek.

Dit zijn enkele van de problemen waarop wij als volk nog altijd het antwoord schuldig zijn en die wij feitelijk uit de weg zijn gelopen. En het is ons tekort hierin dat in wezen verantwoordelijk is voor de verwarring en stuurloosheid die nu ons hele culturele leven karakteriseert. Het is zeker onjuist om te beweren dat er geen pogingen gedaan zijn uit deze crisis te geraken. Deels vanuit de maatschappij zelf, deels met steun van de regering werden verschillende organen geschapen met als doel het behartigen van de belangen van de kunstenaar, het scheppen van kanalen tussen de kunstenaar en de maatschappij en in het algemeen het stimuleren van het culturele leven. Voor het merendeel

²⁾ daerah = streek, gewest.

echter zijn deze organen loze vormen gebleven, die alleen de totale onmacht nog sterker benadrukten.

Want het probleem is in feite niet op te lossen vanuit het vlak van wat doorgaans onder „cultuuruitingen” alleen wordt verstaan. De crisis die wij nu doormaken is er een van fundamenteelere aard en doortrekt onze samenleving in alle uitingen van de menselijke geest en handelingen. In dat opzicht reflecteert onze literatuur voor een gedeelte, maar toch vrij scherp, de algemene stemming in onze maatschappij, n.l. in zijn lauwheid, vlakheid en fletsheid, en gemis aan besef van de grootse dramatiek die er besloten ligt in de herrijzenis van het Indonesische volk.

Ook bij een oppervlakkige waarneming kan men niet anders dan getroffen worden door de vervlakkings en veruiterlijking die ons leven gedurende de laatste jaren ondergaan heeft. Het is, alsof een groot gedeelte van onze maatschappij, en zeker de leidende laag ervan zijn gevoel voor waarden verloren heeft. Er is nauwelijks sprake van een strijd om die waarden, noch gericht op het behoud van oude, noch op het verbreken van de oude en het stellen van nieuwe. Er is nauwelijks sprake van een nationale, d.w.z. de hele natie omvattende gedachtenwisseling of debat over de fundamentele problemen die ons lot zullen bepalen, tenzij een enkele keer er politieke winst uit te halen valt. Geen nieuwe gedachten. Geen nieuwe „scholen”. Er zijn geen richtingen, alleen „tendenzen”. De sociale veranderingen, die zich sinds de revolutie in onze maatschappij hebben voltrokken, manifesteren zich nu al in veranderde inzichten, veranderde gewoonten en waarden. Grotendeels echter voltrekken zich deze veranderingen buiten het bewustzijn van de leiders in de maatschappij, en zo rijst zelfs niet de vraag in hoeverre deze veranderingen aanwijzingen inhouden waar wij de oplossingen van onze problemen hebben te zoeken. Het gevolg is noodzakelijkerwijs de steriliteit die ons cultuurleven kenmerkt. Het beeld dat onze maatschappij vertoont is er een van verslapping. Het geloof en het zelfvertrouwen, en het revolutionaire élan dat daaruit geboren wordt, is weg. De totale inzet van het individu in de strijd is verdwenen, en wat er over gebleven is, is halfhartig gepruts, uit ongelooft geboren cynisme en het gemanoeuvreren van de kleine zielen, die niet in staat zijn zich boven zichzelf te verheffen en te groeien door hun dienst aan grotere dingen dan zichzelf.

In wezen uit zich de politieke crisis waarin ons volk zich bevindt niet anders dan zoals hij zich op literair en cultureel gebied vertoont. Ook hier vindt men dezelfde verschijnselen van verwarring, verslap-

ping, van verlies aan geloof en verlies van waarden. Het zgn. politieke leven in de hoofdstad heeft dan ook hoegenaamd niets te maken met de sociale krachten die in onze maatschappij aan het werk zijn. De scheiding van het politieke spel van het volksbelang heeft een totale verlamming van de volksbeweging teweeg gebracht. Onze nationale kracht wordt verspild in onderlinge twisten. De verwaarlozing van de *daerah* doet allerlei problemen rijzen die zich ook op het culturele vlak manifesteren en die de eenheid van Indonesia nog verder dreigen te doen verslappen. Het totale beeld is er een van steriliteit, stilstand van de nationale ontwikkeling, van stagnatie, doelloosheid, versplintering en desintegratie.

Het is nu dus wel duidelijk dat noch de culturele noch de politieke crisisuitingen van uit zichzelf alleen verstaan kunnen worden. Het zal nodig zijn om dieper te graven en te trachten de oorzaken van onze crisis bloot te leggen, zoals die zich dus zowel in zijn cultureel als in zijn politiek aspect manifesteert. En omdat het onze vrijheid en onafhankelijkheid is, die ons ook voor deze crisis verantwoordelijk stelt, zal waarschijnlijk onze confrontatie met het wezen en de zin van onze revolutie ons het licht kunnen verschaffen om door te dringen tot de diepere ondergronden van onze problematiek.

Onze revolutie is in wezen een greep naar de eigen lotsbepaling. Het was een historisch ingrijpen dat geboren werd uit het geloof bij machte te zijn die krachten in ons op te brengen die ons in staat zouden stellen onszelf op gelijke voet met de andere naties in de wereld te plaatsen en in die vrijheid en verantwoordelijkheid de volledige expressie van ons eigen zelfgevoel als natie te bewerkstelligen. Zo is de revolutie de doorbraak geweest van een nieuw levensgevoel, van de aanvaarding van de historiciteit, en van de noodzaak, mogelijkheid en wenselijkheid om in het leven hier op aarde actief in te grijpen tot het verkrijgen van een beter leven. De greep naar de vrijheid is daarom in wezen geweest de greep naar de zelfexpressie. Na de verwerving van de politieke onafhankelijkheid en de erkenning daarvan is het probleem waarvoor wij onmiddellijk komen te staan: Hoe kunnen wij deze vrijheid behouden; want tenzij wij ons staande kunnen houden in deze wereld, zal onze vrijheid onherroepelijk een tijdelijk begrip zijn, niet misschien in vorm maar in wezen. Zich staande houden, betekent zich staande houden in deze wereld, d.w.z. dat is de technische, industriële en commerciële wereld, de moderne wereld. De vraag hoe wij deze moderne wereld moreel beoordelen, een vraag die verschillenden van ons bezighoudt, is in wezen nog niet aan de orde,

omdat 't behoud van de vrijheid het punt is waar het om gaat. Negatie en afwijzing van deze moderne wereld betekent in wezen daarom de verloochening van onze revolutie. Passieve adaptatie aan deze moderne wereld, zo dat enigszins mogelijk ware, betekent evenzeer een verloochening van de revolutie, omdat het kernpunt van onze revolutie was en is de eigen zelfbepaling en de vrije zelf-expressie. De consolidatie in deze wereld betekent daarom onze creatieve adaptatie aan de moderne wereld. Deze creatieve adaptatie heeft allereerst één minimum eis te vervullen, die ons als consequentie van de revolutie wordt toegeworpen, n.l. tot een dergelijke politieke en economische krachtopplooiing te komen, dat het politieke raamwerk van de Indonesische staat geen vacuum wordt dat door de krachten buiten ons zal worden opgevuld. Binnen die eerste opgave zijn wij vrij in het zoeken naar de vormen en inhouden van onze zelf-expressie. Maar de test van onze creativiteit ligt in de houdbaarheid van ons antwoord op deze eerste opgave.

Het probleem dat zich derhalve voor de eerste tien jaren aan ons voordoet is hoe wij als volk de ruimte, die voor ons geschapen werd door de politieke winsten van onze revolutie, kunnen vullen. De politieke en economische krachtopplooiing, die hiervoor nodig is, vereist een ingrijpende verandering in het geheel van onze levensgewoonten, sociale organisatie, en ook levensinzichten. Het houdt in een andere instelling ten opzichte van de handel, het geld, het sparen, tijdsgevoel, ten opzichte van de sociale hiërarchie, rang en stand, ten opzichte van handenarbeid en de machine, het vermogen tot kwantitatief denken, en het denken en handelen binnen organisatorische verbanden die boven de familiale uitgaan en zakelijk zijn bepaald. Het betekent een andere arbeids-ethiek, een ander levenstempo, en vooral andere waarden en andere motieven tot handelen in dit leven. Voor een groot gedeelte van de Indonesische maatschappij dat nog altijd min of meer in de sfeer van een besloten samenleving geleefd heeft, waarbij de zin van het leven hier op aarde allereerst gezien wordt als te liggen in de voorbereiding tot het leven buiten of na deze wereld, en waarbij de statische structuur van de samenleving bepaald en gesanctionneerd wordt door de kosmische orde der dingen, houdt dit in een fundamentele verandering in levensvisie. Het is alleen wanneer wij het leven hier kunnen leren zien als ook zinvol op zichzelf en niet uitsluitend als voorbereiding tot een ander leven, dat wij het leven hier op aarde met de nodige ernst kunnen bezien en aanvaarden en dat wij de dynamiek en de impulsen en de motieven kunnen vinden niet alleen om ons met

behoud van eigen identiteit in dit leven staande te houden, maar ook om het verlangen en de kracht te vinden het leven hier op aarde rijk en vol en in vreugde te leven.

Wanneer wij het begrip cultuur nu opvatten als te omvatten de totaliteit van de kennis, vaardigheden, hulpmiddelen en gewoonten, instellingen, ervaringen, gevoelens, houdingen, die in een bepaalde maatschappij tot een bepaalde levensopvatting gekristalliseerd zijn en die collectief van generatie op generatie worden overgedragen, dan kan men dus zeggen dat het Indonesische kernprobleem voor de eerste tien jaar in wezen een cultureel probleem is. Want in dit licht bezien is ook de groei van ons politiek leven, dat gekenmerkt wordt door de overgang van de statische en kosmisch gesanctioneerde maatschappijopvatting, naar de opvatting van de maatschappij als resultante van immanente factoren, van maatschappelijke belangentegenstellingen en belangenstrijd, een cultureel probleem. Evenzo is in wezen onze houding ten opzichte van de economische opbouw een cultureel probleem omdat het economisch gedrag van een gemeenschap een aspect van zijn cultuur is. Zo kan men dan zeggen dat de Indonesische cultuur nog aan het geboren worden is en dat de som van de verschillende streekculturen in Indonesië op zichzelf nog niet een Indonesische cultuur vormt. Inderdaad vormt de revolutie de breuklijn met het verleden.

De creatieve adaptatie aan de moderne wereld is echter niet een nieuw verschijnsel in onze samenleving. Het ontstaan en de verdere ontwikkeling van onze nationale beweging is in feite de eerste reactie, de eerste moderne reactie, op de problemen voor welke de penetratie van de moderne wereld in onze samenleving ons stelde. Waarom dan na deze eerste, zo vitale reactie, deze crisis? De oorzaken van onze crisis kunnen zeker niet gezocht worden in het gebrek aan vitaliteit van ons volk. De kracht van ons nationalisme is een te overtuigend bewijs van het tegendeel. Ook nu zelfs in de beklemming van onze nationale crisis, weerspreekt de activiteit en het verlangen van het volk naar verandering en levensvernieuwing en verruiming, zodra men buiten de grote centra komt, elke twijfel die daaromtrent nog zou kunnen bestaan. De crisis waarin wij ons bevinden, is duidelijk een crisis van het leiderschap. Zijn oorzaak ligt in het onvermogen van dit nationale leiderschap om na het bereiken van de onafhankelijkheid zich in te stellen op de nieuwe situatie, zich te realiseren dat de wereld waarin we nu onze plaats veroverd hebben een andere is dan die welke zich vanuit onze eng-nationalistische gezichtshoek aan ons voordeed in de periode van onze strijd tegen het Nederlandse gezag, en geheel

andere eisen stelt. Eisen die alleen vervuld kunnen worden door ons vermogen de lands- en volksbelangen te zien in termen van politieke, economische en sociale ontwikkeling, in termen van groei van de nationale kracht, en in termen van concrete levensverruiming voor het individu en zijn gezin.

En dit betekent voor de tweede fase van onze nationale revolutie de herbepaling van onze nationale objectieven. Het opnieuw formuleren van de doeleinden op politiek, economisch en sociaal gebied, in het licht van de eisen die onze situatie in de wereld van nu ons stelt, en in het licht van de grote sociale en economische en culturele veranderingen, die in onze maatschappij sinds de revolutie zijn opgetreden.

Doeleinden dusdanig geformuleerd dat zij tegelijkertijd inspirerend kunnen werken op het geloof en de verbeeldingskracht voor een beter en voller leven te werken, en realistisch blijven, d.w.z. dat de beperkingen van onze apparatuur en vaardigheid in acht worden genomen.

En hierin ligt het falen van het oude leiderschap, dat ons tot de poort van onze onafhankelijkheid geleid heeft, dat het niet in staat is geweest zich los te maken van de geestesinstelling die het wel de kracht heeft gegeven de eerste fase tot een goed einde te brengen, maar niet het vermogen zich in te stellen op de eisen van de tweede. Het karakter van de strijd in de eerste fase was eng politiek — gericht tegen het Nederlandse gezag, en daardoor antithetisch. De opgave van nu is een creatieve opgave. Hier is dan wat aan onze crisis ten grondslag ligt.

Het is dit falen dat onze maatschappij 't gevoel van doel en richting en ten slotte zelfs van zinvolle beweging heeft doen verliezen, en daarmee zijn hoop en het geloof in zich zelf. En het is de desintegratie en grenzeloze verwarring die er het gevolg van geweest is, die de kunstenaar woordeloos gemaakt heeft, zodat hij zelfs niet meer in staat is tot protest, de ambtenaar corrupt, de ouderen apathisch en de jeugd cynisch. Hierin ligt het antwoord besloten op de vraag naar het verband van de crisis van het leiderschap met de algehele crisis waarin wij ons nu bevinden. De herbepaling van de nationale objectieven zal het mogelijk maken de nationale energie en de volksbeweging opnieuw in te zetten tot het bereiken van die doeleinden. Dan zal het mogelijk zijn om het élan van onze revolutie te bewaren door opnieuw de volkskrachten te enthousiasmeren. Het onvermogen van het leiderschap om deze nieuwe doeleinden te stellen heeft nu met zich meegebracht het gevoel van doelloosheid, het verlies van richting, het

uiteenspatten van de eenheid en het krachtverlies aan onderlinge twisten.

Het lijdt geen twijfel dat wanneer het Indonesische leiderschap zich opnieuw kan verenigen rondom deze nieuwe nationale objectieven, dit electrificerend zou werken op de gehele gemeenschap. Onder de ordenende dwang van deze doeleinden zal het gevoel van onmacht en zinloosheid, van apathie en cynisme, weggevaagd worden door een nieuw geloof, een nieuw enthousiasme en een nieuw zelfvertrouwen. Verschillende problemen, politieke zowel als culturele, zullen dan ophouden te bestaan, hun importantie verliezen, of tot hun normale proporties, in hun normale rangorde, teruggebracht worden. De vraag die ons nu gesteld wordt, is, hoe kunnen wij de door de revolutie vrijgekomen krachten en het revolutionnaire élan opnieuw mobiliseren tot het bereiken van een hogere totale krachtsontplooiing op alle gebieden van het menselijk leven op een wijze die ons in staat zal stellen om ons in deze moderne wereld staande te houden, als gelijke van de andere naties. De vraag welke trekken de Indonesische cultuur zal vertonen, zal bepaald worden door de wijze waarop wij het probleem van de economische opbouw zullen oplossen, door de wijze waarop wij de energieën die in onze maatschappij geborgen liggen kunnen mobiliseren en samenbundelen, door de wijze waarop wij in het algemeen onze maatschappij kunnen dynamiseren en ons levens-tempo kunnen verhogen.

In wezen dus zal de Indonesische cultuur, naar vorm zowel als naar inhoud, bepaald worden door het antwoord dat wij zullen geven op de kernvraag van onze situatie, nu, n.l. de creatieve adaptatie. Omgekeerd kan men ook zeggen dat de politieke en economische antwoorden die van ons gevraagd worden niet gegeven zullen kunnen worden zonder ons cultuurpatroon, of liever nog, zonder onze multipele cultuurpatronen en cultureel bepaalde actie- en reactiewijzen in onze berekeningen te betrekken. Hierin ligt dan onze vrijheid, n.l. in de mogelijkheid en noodzakelijkheid puttend en herscheppend uit ons verleden en de bronnen van onze oude culturen, die antwoorden op deze vraag te geven die wij als onze eigen Indonesische antwoorden kunnen aanvoelen en aanvaarden. Het is uit deze antwoorden dat tenslotte de Indonesische mens geboren zal worden, gestalte en inhoud zal krijgen. Want in laatste instantie is en blijft het probleem het probleem van de mens.

Djakarta, Juli 1954.

Harry Mulisch

BROEDER KANKER

(Uit de papieren van de heer T.)

I

*Es blieb die Sonne hinter mir zurück,
Und nur ein paar Mal merkt' ich, dass sie trübe,
Fast wie ein roth geweintes Mutterauge
Mir durch die Nebel nachsah.*

Die regels raak ik niet meer kwijt. Ik heb ze vroeger eens gelezen bij een tweederangs duits dichter uit de vorige eeuw, ik vond ze toen mooi, en zonder ophouden herhalen ze zich nu in mijn hoofd. . . . Moeder is heengegaan. Net kom ik uit haar slaapkamer — haar eeuwige-slaapkamer — en ik schrijf dit in haar huiskamertje onder de lamp, waarvan de franje tegen mijn voorhoofd bungelt. De franje ruikt muf, naar stof en oude mensen.

Ik weet niet waarom ik schrijf. Misschien alleen omdat deze blaadjes op tafel lagen, alsof iemand ze had klaargelegd. Ik ben hier gaan zitten en begon meteen te schrijven toen ik zat.

Vijf minuten geleden is het gebeurd. De dokter is nog bij haar. Ik wist het doordat hij het zei, zelf heb ik er niets van gemerkt. Ineens richtte hij zich langzaam van haar gezicht op, likte aan zijn ringvinger. streek er mee over zijn wenkbrauwen en zei:

„Uw moeder is een engel geworden.”

In haar bewusteloosheid gebeurde het sterven zo zonder opzien als wanneer het winter wordt.

Kijk ik op, dat zie ik mezelf in de spiegeltjes van haar dressoir. Mijn ogen zijn een beetje rood: ik moet even gehuild hebben, maar ik ben het vergeten.

Als ik naar het dressoir kijk, lijkt het wel of ik nog meer medelijden met dat dressoir heb dan met mijn moeder, of met mezelf. Het staat daar zo eenzaam en ongerijmd. . . . Hoe langer ik er naar kijk, hoe meer grijpt het me aan. Het is niet langer een dressoir, nu moeder dood is. Ik weet niet wat het is. Het is dwaas en verschrikkelijk. . . .

Ik ben er naar toe gegaan en ik heb het gekust. Is het mogelijk dat

ik nú zit te huilen? Ik — een zoon, die geen zoon meer is. . . . Het dressoir, de tafel, de stoelen, de kachelpook, de schoorsteenmantel. . . . het is of alle dingen om me heen een mond hebben gekregen en fluis-terend tegen me spreken, maar ik versta er niets van. Overal om me heen hangt iets onverstaanbaars, langzaam kruipt het tegen de muren op en over het plafond, het glijdt langs de lamp naar beneden en zakt over het papier en mijn handen. . . .

Moeder is dood. Zij leeft niet meer. Er is niets van haar overgebleven dan haar uitgemergelde lichaam en ik.

Ik, de vrucht van haar schoot.

Baarmoederkanker was het. Wat kanker is? Eergisteren heeft de dokter het mij verteld.

Door duistere oorzaken ontstaat er plotseling ergens, in de buik b.v., een onzakelijke cellengroei. Eerst is het haast niets, een onooglijk puntje, pitje of knopje. Maar langzaam en ongebreideld woekert het uit tot een kwaadaardig gezwel, zo groot als een vuist als het moet, dat als een koekoeksjong in het lichaam zit. Als een koekoeksjong vreet het alles om zich heen weg, trekt de sappen naar zich toe en maakt rondom het leven onmogelijk. En dan dringt het als een poliep in de naburige weefsels en organen, in de lever, de nieren, vernietigt er de zenuwen en bloedvaten en legt alles lam. Tegen die tijd zijn er uit het gezwel ook al wel cellen losgeraakt, in de bloedbaan weggekabbeld en als doortastende emigranten (zo drukte de dokter het uit) op reis door het lichaam gegaan. Waar ze arriveerden, in de voet b.v., of in de longen, of in de keel, of in het hooggebergte der hersens, daar hebben ze zich onwrikbaar genesteld en florerende nederzettingen gesticht, net zo lang en zo vaak tot het hele lijf gekoloniseerd is. — Dan is de tijd gekomen om het weg te halen, in de grond te stoppen, aarde er op te stampen en een zware steen er overheen te wentelen. . . .

Sinds ik weg ben uit moeders lichaam heeft de dood er zijn werk gedaan. Had ik moeten blijven? Misschien had ik moeten blijven om op te passen, om dag en nacht de wacht te houden. Maar ik heb haar verlaten. Ik heb mijn plicht verzaakt en haar prijsgegeven aan de verdoemenis.

Ik ben een ontaarde zoon.

Wat moet ik met dat arme dressoir doen? En al die andere meubels — moet ik ze soms naar de veiling brengen?

Niemand zou iets kopen. Het dressoir is niet een dressoir, en bruik-

baar voor niemand. De kachelpook is niet meer om mee te poken in de kachel. De kachel is niet meer om te branden. Zij is voorgoed koud en dwaas geworden. Niemand koopt onbruikbare dingen. En als er toch iemand mocht komen om iets te kopen, een zonderling, een door zijn bureu bespottte verzamelaar van monstrositeiten en spelingen der natuur — wat moest ik dan beginnen met het geld, dat hij er voor betaalde?

Het zou onbruikbaar zijn, ongeldig, sinds lang aan de cirkulatie onttrokken. Hij zou in drachmen betalen, of in talenten. Ik zou er niets mee weten aan te vangen.

II

Is het mogelijk, wat er daareven gebeurd is? Ik zag al dat er iets niet in de haak was toen hij als een gebroken man uit de sterfkamer kwam. Komt een dokter als een gebroken man uit een sterfkamer? Zakelijk en ernstig komt hij er uit, zijn instrumentenkoffertje in de hand, spreekt een paar woorden van deelneming en gaat heen.

Bleek en verward verscheen hij op de drempel en leunde uitgeput tegen de deurpost. Hij zag er uit alsof hij iets verschrikkelijks had gezien.

Geschrokken stond ik op.

„Is er iets met u? Voelt u zich niet goed?”

Hij streek over zijn voorhoofd en ging toen zonder antwoord tegenover me aan de tafel zitten. Hij verborg zijn gezicht in zijn handen en zweeg. Angstig bleef ik naar hem kijken, ik durfde niets te zeggen. Was er iets gebeurd met moeder? Ik wist dat er met haar niets meer gebeuren kon, maar toch. . . . Ik durfde ook niet op te staan om te gaan kijken.

Het viel me plotseling op hoe zonderling hij er eigenlijk uitzag. Hij was vrij mager en vertoonde een vreemdsoortig mengsel van jeugd en ouderdom. De trekken van zijn gezicht waren die van een zestigjarige, maar op zijn hoofd was nergens grijs te zien. Zijn haar was dik en jongensachtig: weelderige zwarte lokken hingen losjes over een deel van zijn voorhoofd, dat gedragen werd door een scherpe haakneus, die weer de oude man verried. Maar de huid van zijn wangen was daarentegen weer zo glad en rose als die van een schooljongen, terwijl onder zijn kin het vel loszat en als bij een grijsaard met schrale plooiën in zijn boord verdween. Hij leek op een onrijpe appel, die oud geworden was.

„Dokter . . .” begon ik na een tijdje weer, „kan ik u misschien ergens mee helpen?”

Zonder zijn handen weg te nemen schudde hij zijn hoofd, waarbij de lokken over zijn vingers wiegden.

„Maar wat is het dan? Zegt u toch eindelijk iets.”

„De wanhoop . . .” fluisterde hij bijna onverstaanbaar, en inderdaad met iets wanhopigs in zijn stem. Het werd weer stil. Even later vroeg hij zacht: „Wat was uw moeder voor vrouw?”

Ik sloeg mijn ogen neer. Twee weken geleden was ik hier komen wonen omdat zij sterven zou. Maar dat dat erbarmelijke, roerloze, zwijgende lichaam mijn moeder was, dat moest ik mijzelf van minuut tot minuut met moeite voorhouden. Het was nog minder dan wat eens haar schaduw was geweest. Ik probeerde haar mij voor de geest te halen zoals zij vroeger om mij heen was. Na de grootste inspanning zag ik opeens een lachende mond, die verdween, even later vaag twee breiende handen; na enige tijd een silhouet, dat plaatsmaakte voor een blote arm, nat en glanzend . . . ik herinnerde mij dat zij vrolijk en bedrijvig was geweest . . . verder kwam ik niet. Alles zonk meteen terug naar een domein, waarop ik geen vat meer had. Heel duidelijk zag ik een hartverscheurend overschot in een bed . . .

„Ik weet het niet meer,” mompelde ik en zweeg.

Op dat ogenblik was ik bijna beginnen te huilen. De tafel, de lamp, het dressoir, voor alles werd ik plotseling zo bang als een kind voor spoken — en omdat ik zeker wist, dat die angst als lawine toe zou nemen wanneer de stilte niet snel verbroken werd, vroeg ik weer:

„Wat is er toch, dokter? Waarom spreekt u niet?”

Toen ik mijn stem gehoord had, was ik meteen rustig. De dokter zei nog steeds niets, en ineens begon ik mij aan hem te ergeren. Wat bezielde hem om hier te zitten zwijgen en treuren! Dat was niet aan hem. Moest ik trouwens geloven, dat hij om mijn moeder treurde, hij, die iedere nacht een moeder sterven ziet? Als hij dan nog maar om mijn moeder treurde! Maar hij treurde natuurlijk om heel iets anders, en het treuren om heel iets anders weigerde ik hem toe te staan, nu en hier.

„Het is de vergeefsheid van ons streven,” zei hij toen onverhoeds.

Dat zei hij, — maar hoezeer ontroerd of door verdriet geteisterd ik ook ben, voor gemeenplaatsen houd ik steeds een scherpe neus. In de ontroering of het verdriet kan ik ze zelfs nog minder verdragen dan anders, omdat ze van alles een leugen maken.

Ik zei dus, ofschoon mijn moeder dood was — nee, omdat mijn moeder dood was:

„U stelt mij teleur, dokter. Als een leek nu zoiets zou zeggen. . . .
maar u, als vakman. . . .”

„Welnee” zei hij en maakte een afwerend gebaar, „dat bedoel ik niet.”

„Wat bedoelt u dan?”

Hij keek me plotseling aan en zei luid:

„U weet nog niet de helft.”

Vragend bleef ik zijn blik beantwoorden. Hij scheen zichzelf nu weer in zijn macht te krijgen. Hij richtte zich op, likte aan zijn ringvinger en begon er zorgvuldig zijn wenkbrauwen mee te coifferen. Toen legde hij zijn bleke handen over elkaar op tafel, keek me strak aan en ik hoorde het volgende:

„Vandaag is uw moeder aan de kanker ten offer gevallen. Ik heb u verteld over de gezwellen en hoe zij zich vermenigvuldigen en op reis gaan door het lichaam. Ik heb u verteld over de strijd der wetenschap in de hele wereld, en over de kankervrees, die soms nog erger is dan de kanker zelf. Dat alles heb ik u verteld — maar weet u ook, dat er gezwellen in het menselijk lichaam kunnen ontstaan, waarbij vergeleken de kanker een onschuldige kinderziekte is?”

Verbluft keek ik hem aan. Nee, daar wist ik niets van — en ik geloofde het eigenlijk maar half. Of doelde hij misschien op één van die afschuwelijke maar zeldzame ziekten, waarover doktoren zelfs onder elkaar liever niet spreken?

„Ik zie het, u weet het niet,” zei hij en sloeg zuchtend zijn ogen neer. Hij begon weer te zwijgen en duwde in gedachten verzonken zijn wijsvinger door de haartjes van het tafelkleed.

Ik durfde niets te zeggen, maar ik hoopte dat hij nu zou opstaan en weggaan. Ik wilde alleen zijn met de dood van mijn moeder. Ik voelde dat ik, wanneer ik alleen was, niet bang zou worden voor de dingen. Mijn angst van daareven kwam alleen door hem. Hij moest weggaan. Ik had geen behoefte aan mededelingen over gezwellen waarbij vergeleken de kanker, die mijn moeder had gedood, een onschuldige kinderziekte is.

Maar ik durfde niets te zeggen. En plotseling begon hij zacht:

„Vooral bij vrouwen komt het voor. Het begint net als baarmoederkanker. Een onverwachte cellenwoekering in de uterus, die zich de eerste tijd helemaal niet kwaadaardig laat aanzien. De diagnose kan aan de hand van allerlei symptomen vrij snel gesteld worden, maar wordt door een bepaalde faktor eigenlijk zinloos gemaakt. Wat de oorzaak betreft, de wetenschap heeft die weliswaar niet begrijpelijk

kunnen maken, maar in ieder geval toch kunnen aanwijzen. Uitweidingen daarover zal ik u besparen. Ook beschikken wij over een aanzienlijke kennis omtrent de genese van het ziekteproces. De haren rijzen een mens te berge als hij het hoort. Na de vrij onschuldige aanvallen van de eerste weken begint het gezwel plotseling met monsterachtige snelheid te groeien en is al na een paar maanden vele keren groter geworden dan een normaal kankergezwel ooit worden kan. Het is dan zelfs al uitwendig te zien, als een abnormale opzwellling van de buik, zoals men die bijvoorbeeld ook ziet bij kinderen van rijstetende volkeren. En nog houdt het niet op. Maand na maand woekert het voort, totdat de onderlichamen der zieken als ballonnen zijn opgezwollen. Eén van de stuitendste details van dit ziektebeeld is de ongehoorde psychische verknochtheid der patiënten aan hun ziekte, — een stand van zaken, die wij bij de tuberculose kennen, en verder vooral in de psychiatrie. Vaak gaan lijdens aan deze afzichtelijke kwaal zo ver, dat zij met tedere woorden uiting geven aan een regelrechte *liefde* voor hun gezwel. Dat deze mentaliteit de genezing uitermate bemoeilijkt, zo niet onmogelijk maakt, stipte ik al aan en hoef ik u wel niet toe te lichten. De medische wetenschap staat hier dan ook voor een schier hopeloze taak. Maar de gruwelijkste ontdekking staat de arts pas na ongeveer driekwart jaar te wachten. Dan treedt er namelijk een merkwaardig regulatiemechanisme in het aangetaste lichaam in werking. De patiënten worden plotseling overvallen door uiterst hevige, periodieke krampen en scheiden het gezwel onder hevige barensweeën uit. En wat ziet de geneesheer tot zijn walging en afgrijzen? Het met bloed en slijm overdekte karcinoom, dat soms wel vier of vijf kilo weegt, vertoont de karikatursale vormen van een *mens!* Het bezit getrofieerde armpjes en beentjes en een monsterachtig hoofd, met zoiets als ogen, oren, neus en lippen!”

Nog nooit in mijn leven was ik zo geschrokken. Ik zat daar, de adem was mij ontnomen en ik dacht dat mijn hart stil zou blijven staan van ontzetting. Was dat mogelijk wat ik daar gehoord had? IJlde hij, of bestond er werkelijk zoiets weerzinwekkends als waarover hij gesproken had? Waarschijnlijk was ik lijkkbleek en ik kon geen woord uitbrengen.

En reeds ging hij verder met zijn gruwelijke onthullingen:

„Maar wat doen de mensen als het zover is? Werpen zij de gezwollen meteen met gummihandschoenen in het vuur, zoals voor de hand zou liggen? Overgieten zij het zo snel mogelijk met ongebluste kalk? Meneer, zij bestaan het om de gezwollen *voedselstoffen* toe te dienen!

Ja, u verstaat mij goed. Voedselstoffen. Hun pathologische binding, die door een vreemde psychische besmetting ook op schijnbaar gezonden overslaat, schrikt er niet voor terug om de afgestoten woekering met alle middelen kunstmatig in leven te houden, terwijl zij in het normale geval uiteraard een natuurlijke dood gestorven zou zijn buiten het lichaam. Wanneer u de literatuur hierover naslaat is het alsof u spookverhalen leest, waarbij zelfs Edgar Allen Poe zou verbleken. Door alle mogelijke zorgen omringd, waarbij vergeleken die van Carrel voor zijn beroemde kippenembryo in het niet verzinken, groeien de gezwellen als kool, worden in wiegjes toegestopt en krijgen zelfs *kleertjes* aan, *kleertjes*, opdat ze het toch vooral niet *koud* zullen hebben. Soms worden zij ziek en sterven. Ziek! Het is om te lachen als het niet zo om te huilen was. Karcinomen die *ziek* worden. . . . Wat moet ik u nog meer vertellen? Jaar na jaar groeien de autonome woekeringen uit tot afzichtelijke hompen vlees van reusachtige afmetingen. Op fietsen rijden zij door de straten, zij kruipen in auto's en vliegtuigen en verplaatsen zich pijlsnel over de aarde en door de lucht. . . . meneer, mijn haren staan recht overeind!"

Dat was niet waar, zijn lokken hingen nog net zo over zijn voorhoofd als daarstraks, — maar ikzelf, ik had de tafelrand vastgegrepen en keek hem met samengeknepen ogen aan. Waarschijnlijk was het hem niet ontgaan, dat er een wijziging in mijn schrik was opgetreden, want hij vervolgde:

„Pas op, vergis u niet! Deze ziekte is een zuster van de kanker, maar zij is méer dan kanker: een opperkanker. Want vergis u niet, onze hele moederaarde is hier het lichaam van de patiënt. Op één plaats er van ontstond het eerste gezwel, raakte dan los, vermenigvuldigde zich en verspreidde zich over de hele aarde, juist als bij de uitzaaiingen van de normale kanker. Ik zeg u dat de hele aarde bezig is, er aan ten offer te vallen. Geografisch-physiologisch lijkt zij al in bijna niets meer op wat zij eens was, evenmin als uw moeder, en binnenkort zullen bepaalde atomaire omzettingen, die tot de uitwerking van deze gezwellen behoren, haar geheel en al uitmergelen en vernietigen. Waarbij wij nog getuige zijn van het dubbel verziekte schouwspel, dat de gezwellen ook *elkaar* nog trachten te vernietigen — wat overigens door het uiterste heenslaat en weer één der weinige hoopgevende lichtpuntjes vormt. . . . Waarde heer,” zei hij en keek mij somber aan, „ik spreek in dodelijke ernst. Hiernaast ligt wat uw moeder was. Twee kinderen had zij: u en haar ziekte. De ziekte waaraan zij ten offer is gevallen, waarde heer, *is uw broer.*”

Moest ik hem doodslaan? Bevend zei ik:

„Mijn vader was niet de vader van haar ziekte. . . . De vader van haar ziekte was de dood.”

„Juist!” riep de dokter met fonkelende ogen, het leek wel of hij opgetogen was. „Twee echtgenoten had zij — of nee, een echtgenoot en een minnaar: uw vader en de dood. Maar zo eenvoudig is het niet! Het is veel eenvoudiger! Want dat feest van uw vader met uw moeder, dat u vertegenwoordigt, was dat soms niet óók al de dood? Nu zou ik willen weten waar het verschil ligt!” Koortsachtig keek hij mij aan.

„Ik ben geschapen naar het aangezicht van God,” zei ik plechtig, — „naar dat van mijn vader althans.”

„Tot uw dienst! Maar dat andere gezwel, dat kankergezwel, die dodelijke halfbroer van u, naar wie die dan? Bent u soms minder dodelijk voor de aarde dan dat lieve broertje van u voor het lichaam van uw moeder? Dat wil ik u horen ontkennen!”

Ik voelde mij rood worden tot achter mijn oren en zweeg.

„Zolang de mensen zichzelf niet onder de knie krijgen, krijgen ze ook de kanker er niet onder,” verkondigde hij, „want dat is hetzelfde. Knoop dat maar in uw oren. En trouwens, verklaart u eens met de hand op uw hart en God als getuige, dat u nooit de wens hebt gekoesterd in uw moeder te zijn gebleven, zoals uw eigenzinnige broer er in gebleven is! Die broer, en u — dat is allemaal hetzelfde, allemaal hetzelfde.”

Hij bleef mij nog even aankijken, en proestte het toen plotseling uit van het lachen. Met dichtgeknepen ogen zat hij sekondenlang te schudden van lasterlijke vrolijkheid. Maar snel werd hij weer ernstig en zei:

„Uw moeders ziekte is het kind van haar overspel met de dood. U heeft het toch al toegegeven, die geheime verhouding. Vertel, wat weet u van uw moeder! Beminde zij de dood niet *hartstochtelijk*?”

„Zij was een levenslustige vrouw.”

„Daar heb je het al!” schreeuwde hij. „De lieve vrouwtjes! Allemaal houden ze het met de dood!”

„Misschien. . . .” mijmerde ik. „Wat zouden wij zijn zonder vrouwen?”

„Goden! Goden!” riep hij, terwijl hij nu sterk bezweet raakte.

„We zouden er niet zijn.”

„We zouden er nog éven zijn en dan niet meer! Ik ben geneesheer, ik word verteerd door het verlangen om de mensheid te helpen en te verlossen! Waar gaat dit heen? Het draait maar door, geboorte,

dood, geboorte, dood. . . . Als u over een weg wandelt dan hebt u toch óók een doel, dan wilt u toch ergens aankomen! Maar aan het eind van de weg van het mensengeslacht, die ziekte der aarde, ligt geen doel, want zij is eindeloos — en waar geen doel is, daar is geen zin. Het doel ligt *boven* de weg, we moeten ons van de aarde en de door kanker aangevreten vrouwen losmaken en tot goden worden! Daar ligt een doel en vinden wij een zin! Bij uw dode moeder bezweer ik het u!”

Hij was nu totaal van streek geraakt, was opgesprongen, hield zijn rechterhand met twee uitgestoken vingers op zijn hart en wees met zijn linker- naar de sterfkamer.

Ik daarentegen, ik was buitengewoon rustig geworden.

„Ik begrijp u niet,” zei ik, terwijl ik het papier dat vóór mij lag tot een vogel vouwde. „Ik wandel omdat ik het prettig vind, ik wandel niet om bij een doel te komen. Zo’n maniak ben ik niet. Ik wandel om. . . . ach. . . . gewoon. . . . om te wandelen. . . . om even een luchtje te scheppen. . . .” Met een tedere beweging wierp ik de vogel en keek toe hoe hij in het spiegelkje van het dressoir op zichzelf af-zweefde en tegen het glas botste. „U bent de dood!” schreeuwde ik op hetzelfde ogenblik en veerde overeind, hevig sidderend van dit onverwachte inzicht. „De dood! De dood! U!”

Nog een paar seconden hield ik mijn bevende wijsvinger op hem gericht. Toen heb ik moeders zware kachelpook gegrepen en de dood het sterfhuis uitgeranseld.

Maar nu twijfel ik weer, wie hij was.

DE TRAMSTAKING

Het personeel van het Amsterdamse Gemeente Vervoerbedrijf, de Tram, zoals het in het spraakgebruik nog steeds heet, heeft, wat stakingen betreft geschiedenis gemaakt. De meest beroemde staking is wel de Februaristaking van '41, waarbij de stakers leven — met kans op gevangenis of concentratiekamp — en inkomen op het spel zetten om de bezetter duidelijk te maken, dat het van zijn methodes niet ge-diend was.

Dit personeel is in hart en nieren Amsterdams in zijn opvatting van vrijheid en zelfstandigheid. En zij, die van buiten de stad in het personeel worden opgenomen, nemen deze opvatting al spoedig over. Er is een grote mate van solidariteit en sociaal gevoel bij dit personeel aanwezig. Voor hun chefs zijn ze niet gemakkelijk. Onverschillig als ze zijn, lappen ze de opvatting van directie en chefs over dienst en kleding, aan hun laars. Rustig gaan ze hun gang. Zonder pet, met bruine schoenen en alle mogelijke en onmogelijke gekleurde dassen bij hun uniform. Tot grote ergernis van hun chefs, die dit maar zeer matig plegen te waarderen. De onverwoestbare humor van het personeel doet elke ambtenarij te niet. Het gaat zijn gang en houdt de zaak op zijn manier draaiend.

Rustig, onverschillig, sociaal voelend en solidair, trouw aan vrienden, makkers en overtuiging en met een sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel, zijn de Amsterdamse conducteurs, wagenbestuurders en buschauffeurs een groep arbeiders met een eigen karakter, een eigen stempel, zoals men niet gauw een tweede zal vinden. Kankerend op hun bazen en op de „pokkediensden” zijn ze toch aan het bedrijf en hun werk verknocht.

En deze mensen zijn in staking gegaan.

Waarom, waardoor en waarvoor?

In het volgende hoop ik U dit duidelijk te kunnen maken.

Achtergronden en oorzaken van de staking

Zoals elke staking heeft ook deze zijn oorzaken.

Het gaat met een staking vaak als met een revolutie. Betrekkelijk kleine, soms nietige oorzaken, hebben tot gevolg, dat jarenlang opgekropte grieven tot een uitbarsting komen. Ook hier was dit het geval. De eis der stakers was: loonsverhoging. Maar de talrijke en velerlei

soortige grieven, die door niemand ernstig werden genomen, vormden de achtergrond van deze staking. Vooral ook, daar er niemand was, die deze grieven op korte termijn uit de weg wilde ruimen.

De Algemene Bond van Ambtenaren, de ABVA, is de organisatie, die van het georganiseerde gemeentepersoneel, de meeste leden telt. Deze bond is bij het N.V.V. aangesloten en volgt natuurlijk de richtlijnen en het standpunt, de sociaal-economische politiek, zoals deze door dit Verbond zijn gegeven.

Het N.V.V. heeft de verantwoordelijkheid voor de economie en de gemeenschap aanvaard, het propageert en steunt de geleide loonpolitiek en het overleg heeft de plaats van de strijd ingenomen. Het juicht de wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie toe, het bestrijdt de door en uit de arbeiders gekozen bedrijfskernen en wil deze vervangen zien door de Ondernemingsraden, die uit de, door de bedrijfsorganisaties gestelde, kandidaten gekozen worden. Het N.V.V. heeft zich garant gesteld voor de stipte navolging van de sociaal-economische regeringspolitiek.

Dit alles heeft de taak van de vakbondsbestuurder ingrijpend veranderd. Van vertrouwensman der leden, van uitvoerder van hun wensen en bemiddelaar voor hun grieven, is de bondsbestuurder de uitvoerder en propagandist van de regeringspolitiek geworden. Hij staat in onbezoldigde dienst van deze politiek. De regeringsinzichten zijn voor hem de enige juiste. De leden weten het niet. Hun klachten zijn gebaseerd op ondeskundigheid in economische en bedrijfsverhoudingen. De exportpositie van onze industrie is het alleenzalmakende beginsel geworden.

Wat onder de leden leeft aan inzichten over lonen en arbeidsvoorwaarden wordt niet geteld, als deze in strijd zijn met de inzichten van regering, S.E.R. (Sociaal-Economische Raad), Stichting van de Arbeid of andere toporganen. De leden der organisaties wordt ronduit gezegd, dat zij van loon- en bedrijfsverhoudingen geen verstand hebben en de regeling daarvan, in goed vertrouwen, aan hun bestuursleden moeten overlaten. Loonsonderhandelingen worden gevoerd op „hoog niveau” zonder dat de leden vooraf daarin gekend worden. De lonen worden vastgesteld aan de hand van cijfers en grafieken. Het koude materialisme speelt hierin een hoofdrol. De Mens is bijzaak geworden. Wat voorop staat is: de economie. Uit de geleide lonen moeten de grotere investeringen mogelijk gemaakt worden, welke nodig zijn „voor de werkgelegenheid voor het komende geslacht”. Dat de, uit deze investeringen voortgekomen winsten, voor een deel toekomen

aan hen, die door hun geleide lonen deze winsten hebben mogelijk gemaakt en het bezit hebben gevormd, schijnt in de huidige sociaal-economische politiek niet te passen. Er wordt tenminste niet over gesproken.

Wordt na eindeloos en moeizaam onderhandelen een nieuwe C.A.O. tot stand gebracht, dan dient deze, alvorens ondertekend te worden, aan het college van Rijksbemiddelaars ter beoordeling te worden voorgelegd. Slechts met zijn goedkeuring kan de C.A.O. van kracht worden. In het metaalbedrijf is het reeds herhaaldelijk voorgekomen, dat een tariefspercentage werd verlaagd, als dit een „te hoog” inkomen opleverde. Voor deze verlaging verleent het bestuur van de Metaalbedrijfsbond zijn medewerking en zelfs neemt het er het initiatief toe. Op een cursus van 19 tot 31 Mei 1952 aan de Volkshogeschool te Bergen gehouden („De mens bedreigd door techniek en organisatie”) verklaarde de heer de Brave, hoofdbestuurslid van de Alg. Ned. Metaalbedrijfsbond, in zijn inleiding, dat de leden van loon- en bedrijfsverhoudingen geen verstand hadden, dat de bestuursleden de onderhandelingen over lonen en tarieven voor de leden moesten voeren en dat de resultaten de leden moest „worden aangepraat”. (sic)

Bij de onderhandelingen over de overheidslonen en salarissen wordt eenzelfde lijn getrokken. Ook hier de onderhandelingen over, voor en zonder de leden. Ook hier het beter weten dan de betrokkenen wat zij voor hun levensonderhoud nodig hebben. Ook hier de bestuursleden der organisaties als uitvoerders en propagandisten van regeringsinzichten. Ook hier treden deze bestuursleden als regeringsmanager op.

Alleen, in veel erger mate.

De geheimhouding der onderhandelingen is in flagrante strijd met elke opvatting over democratie. Democratie eist openheid en openbaarheid van opvattingen en inzichten. Bij mij wekt deze geheimhouding vaak de indruk, dat zij is opgelegd en aanvaard, om het gezicht der onderhandelende partijen te redden. De onderhandelingen in het Georganiseerd Overleg zijn vaak eindeloos. Er zijn gevallen bekend, waar pas na jaren resultaat geboekt kon worden.

Zeer lage lonen worden gehandhaafd. Zo verdiende de wagenpoetser bij het Gem. Vervoerbedrijf en de straatveger bij de Stadsreiniging in 1954 de kapitale som van f 49,44 als aanvangssalaris, welk bedrag na 4 jaar dienst de f 52,32 bereikt. De man staat dan op zijn maximum. Deze bedragen ontvangt hij echter niet. 7½% pensioenpremie plus de loonbelasting dienen van deze bedragen te worden afgetrokken. Mij is een geval bekend van een schoonmaker die, ziek zijnde, in

de derde week zijner ziekte de somma van f 44,— in zijn loonzakje ontving. Om alle misverstand te voorkomen: dit geschiedde in Jan. 1955.

Het maximumloon van een conducteur is f 58,56, van een wagenbestuurder f 63,84. Voor de busbestuurder wordt dit laatste bedrag met 13% toeslagen verhoogd. Ook van deze bedragen dienen de pensioenpremie en de loonbelasting te worden afgetrokken. Voor avond-, nacht- en Zondagsuren krijgt het rijdend personeel een toeslag van resp. 25 en 50% op het uurloon. Feestdagen, niet op een Zondag vallende, geven 100% toeslag plus een compensatiedag.¹⁾

De compensatiedagen konden tot nu toe, door het personeel niet in vrije dagen worden opgenomen. Zij werden aan het eind van het jaar, meestal omstreeks de Kerstdagen, uitbetaald. Echter, weer na aftrek van de loonbelasting en dit, tot grote ergernis van het personeel, dat deze dagen liever vrij zou zijn en dat uiteraard aan het personeelstekort geen schuld heeft. Het gaat van het standpunt uit, dat de gemeente de loonbelasting voor haar rekening moet nemen, daar de verantwoordelijkheid voor de personeelskwestie bij haar berust. Het personeel trekt een vergelijking tussen het lage bedrag wat het voor deze dagen ontvangt en waarvan belasting ingehouden wordt en de veel hogere bedragen die de aandeelhouders soms uit de agioreserve ontvangen en waarvan geen belasting verschuldigd is. Wat de verlofdagen betreft: er is nu nog personeel (eind April) dat verlofdagen van '54 te goed heeft.

Ook de diensten van de trammensen zijn vaak zeer slecht. Tot goed begrip moge dienen, dat het bedrijf met 10 uur nachtrust aan de man toe te kennen kan volstaan. Deze 10 uur nachtrust zijn een wettelijk minimum, bij het G.V.B. echter tot een maximum gemaakt. De diensten van het rijdend personeel mogen ten hoogste 8 uur en 45 minuten lang zijn. Hieruit volgt, dat een dienst van 8 uur 45 minuten over 14 uur uitgesmeerd kan worden. Het gebeurt dan ook vaak dat iemand van het rijdend personeel des morgens om 6 uur begint en pas des avonds om 20 uur de wagen verlaat, om eerst te half negen zijn uniform voor die dag uit te trekken. Natuurlijk is hij in de loop van de dag dan enige uren thuis geweest. Maar wat heeft hij aan die uren?

Er zijn diensten, die zes dagen van de zeven vroeg zijn. Uitgerekend de zevende dag, de dag voor de vrije dag, wordt deze dienst een late, zodat een deel van de vrije dag wordt besteed aan uitslapen. Want wie

¹⁾ Alle hier genoemde bedragen dienen vanaf Oct. '54 met 6% te worden verhoogd en vanaf Jan. '55 met 3 en 5 cent per uur.

's nachts te 2 uur 30 of 3 uur op zijn bed komt, staat niet vroeg op.

Het personeel, dat in de Algemene Reserve is geplaatst is er, wat diensten en toeslagen betreft, slechter aan toe. Het krijgt zijn dienst per dag uitgeschreven en weet des avonds pas, welke dienst het de volgende dag heeft. Meestal zijn deze diensten vroege of zogenaamde tussendiensten. Dat betekent vroeg naar bed, want voor deze diensten moet de bestuurder soms 's morgens 3 uur zijn bed uit, om te 4 uur present te zijn. Er zijn ook presentietijden tussen 4 en 6 uur, doch voor al deze tijden moet de man toch te vroeg zijn bed uit om iets aan de avond te kunnen hebben. Bovendien missen deze mensen van de Alg. Res. grotendeels de avonddiensttoeslagen, die de lonen wat hoger maken. De „gemiddelde lonen” tijdens de staking in de kranten bekend gemaakt, zijn dan ook zeker niet de lonen die door dit deel van het personeel worden ontvangen.

De diensten van het rijdend personeel zijn van zeer grote invloed op het gezins-, familie- en sociale leven van dit personeel. Feest- en verjaardagen, verenigings- en organisatieleven, culturele en andere ontspanning, gaat aan dit personeel grotendeels voorbij. Het werk van deze mensen is, uit dit standpunt bezien, veel, zeer veel te laag betaald. Daarbij is, door de aard van het werk, het leven veel duurder. Er wordt meer gas, licht en kolen gebruikt dan in gezinnen met een normale dagdienst. Het werk mag dan tot het ongeschoolde worden gerekend, de aard van het werk en de omstandigheden waaronder het wordt verricht, wettigen een hogere bezoldiging.

De industrialisatie van Nederland heeft met zich meegebracht, dat de beroepen en vakken op hun waarde voor deze industrialisatie werden herwaardeerd. In dit verband vanzelfsprekend, werden de industriële vakken en beroepen hoger gewaardeerd. Bovendien gaat de regering, bij monde van minister Beel, van het standpunt uit, dat de overheidslonen en salarissen niet zo mogen zijn, dat een trek van arbeidskrachten vanuit de particuliere naar de overheidssector plaats vindt.

De overheidsdiensten en bedrijven, die in het industrialisatieproces slechts een indirecte rol vervullen, zijn daardoor in hun loon- en salarisschalen ten achter gebleven. De vakman in overheidsdienst verdient minder dan zijn collega in particuliere dienst. Al dient te worden toegegeven, dat de uurlonen waarschijnlijk niet of niet veel lager zijn en de hogere lonen in de particuliere bedrijven door hogere tarieven en toeslagen verkregen worden.

Bij het rijdend personeel bestaan dus ernstige grieven over de diensten, het toekennen van verlofdagen en de lonen, terwijl bij het technisch personeel de ontstemming in hoofdzaak is gebaseerd op het verschil in betaling van gelijksoortig werk bij overheid en particulier.

De organisaties voor het overheidspersoneel zijn niet van plan deze grieven en eisen over te nemen en ze in het Georganiseerd Overleg ter bespreking voor te leggen. Deze organisaties gaan van het standpunt uit, dat de Amsterdamse lonen reeds tot de hoogste behoren en dat een eis tot verbetering geen resultaat zal opleveren.

Dit geldt ook voor het verlangen van het rijdend personeel tot herplaatsing in de loongroepen D en E (4 en 5), waardoor een in 1933 verkregen toezegging zou worden gerealiseerd. In 1933, onder de bezuinigingspolitiek van Colijn werd bij de algemene loonsverlagingen, die toen plaats vonden, het rijdend personeel, dat was ingedeeld in de groepen 4 en 5, teruggesteld in de groepen 3 en 4, waarbij de toezegging werd gedaan, dat wanneer de economische omstandigheden dit veroorloofden, de oude loongroepen 4 en 5 zouden worden hersteld.

De economische toestand is verbeterd. En wel zodanig, dat minister Zijlstra van een super hoogconjunctuur kan spreken. Echter, de inzichten over de plaats van het overheidspersoneel zijn veranderd. En de belofte van 1933 is niet gestand gedaan, terwijl de organisaties geen plannen hebben de overheid aan deze belofte te helpen herinneren.

Het personeelstekort brengt moeilijkheden met het toestaan van verlofdagen met zich mee. Het verhindert soms bezoek aan dokter of ziekenhuis. Het zeer kleinzielige contrôlesysteem, waarbij elke fout, elke futiele overtreding gerapporteerd diende te worden en waarbij het controlerend personeel verplicht werd een bepaald aantal contrôles te leveren, maakte de geest onder het personeel niet beter. Dit beleid ondermijnde de werkelijke gezagsverhoudingen. Wagens werden bij niet aflossing van personeel buiten dienst gezet, omdat de bestuurder of de conducteur die niet werd afgelost voor bezoek aan dokter of ziekenhuis, zijn wagen verliet. De vele rapporten werden gekwalificeerd met: „Honderd kaartjes een paasbrood”. De chefs hadden geen gezag. Ze werden beschouwd als „loopjongens van de baas”. Hun opdrachten en aanwijzingen werden slecht uitgevoerd. De voorschriften omtrent kleding en schoeisel werden door velen niet nageleefd. Kortom: de gezags- en bedrijfsverhoudingen waren uitermate slecht. De grieven die onder het personeel leefden werden afgereageerd op het toezichthoudend personeel en het bedrijf.

Wat voor het bedrijf en de verhoudingen daarin geldt, geldt even-

zeer voor de vakorganisatie en haar bestuur. De onwil en de onmacht voor de belangen van de leden op te komen, deden de afstand tussen bestuur en leden toenemen. De critiek op het beleid ging over in een critiek in persoonlijke sfeer. Niet de organisatie werd nog becritiseerd, doch de persoon van sommige bestuursleden. Er ontstond een sfeer van wantrouwen en vijandschap.

De weinige en in de ogen van de leden nog slechte resultaten, deden het verlangen groeien het lot in eigen hand te nemen. In 1953 werd een modelrijactie op touw gezet en in April '55 brak een staking uit, die aanvankelijk als 24-uursstaking bedoeld was, doch door tijdens de staking opgekomen omstandigheden, uitdijde tot een staking van vier dagen. De duur van de staking is een bewijs van de verbittering die onder het personeel heerst. De rust en de discipline, die bij de stakers bleek, is een bewijs van de overtuiging van hun goed recht.

De staking

Wat is de betekenis dezer staking? Politiek, sociaal en economisch?

Onder een personeel, geladen met de hoeveelheid grieven als hiervoor omschreven, ligt het voor de hand, dat links-extreme opvattingen aanhang zullen vinden. Doch men vergisde zich niet. Ondanks beweringen van dagbladen als „Het Vrije Volk”, „Het Parool” en de heren Voskuil, Roemers, Vermeulen en Gerben Wagenaar, hebben de communisten en de E.V.C.'ers de leiding in deze staking niet gehad, noch hebben zij deze voorbereid.

In een personeel, dat een conglomeraat van geloven en politieke meningen vormt en dat zozeer op elkaar is aangewezen, beïnvloeden de meningen elkaar. Zoals reeds gezegd, brengen de hoeveelheid grieven en de aard van het werk mee, dat extreme politieke opvattingen het personeel beïnvloeden. Daar is in zoverre sprake van, *dat het personeel, door de omstandigheden gedwongen, tot de overtuiging is gekomen, dat zijn belangen door de organisaties niet juist behartigd werden.* Het vertrouwen in de organisaties was ernstig geschokt, de afstand tussen leden en het bestuur vergroot, de grieven van het personeel werden afgewezen of de afdoening ervan op de lange baan geschoven. *De staking was evenzeer gericht tegen de organisatiebesturen als tegen de loonpolitiek der regering en het gemeentebestuur van Amsterdam als werkgever.*

De staking had dus niet alleen een economische achtergrond doch ook een politieke en een sociale.

Opmerkelijk is wel de grote eensgezindheid van de stakers.

Op Vrijdag 1 April des avonds te 6 uur kwamen de stakers zich melden ter hervatting van het werk. Het stakerscomité zou op deze tijd door de burgemeester worden ontvangen voor een onderhoud. Het personeel werd op de wagens ingedeeld en deze reden uit. Om 19 uur 5 minuten werd bekend, dat de burgemeester had geweigerd het comité te woord te staan. Zonder dat iemand iets had gezegd, zonder enige op- of aanmerking liepen de ongeveer 200 aanwezigen als één man naar buiten om de staking voort te zetten. Communistische leiding? Het mocht wat. *Die zou op zulk een moment anders gereageerd hebben.*

Het grote aantal R.K. personeelsleden, de zeer vele leden van de A.B.V.A. en de leden van de Christelijke organisatie, staan er borg voor, dat het *hun* staking was en niet die der communisten. *Hoe goed men dit motief in de propaganda ook kan gebruiken.*

Een der meest trouwe leden van de A.B.V.A. en vertrouwensman dezer organisatie, zei mij snikkend en met de tranen over de wangen stromend, dat hij, in al de jaren van georganiseerd zijn, zich altijd aan zijn organisatie gehouden had. Maar nu ging het niet meer. „En al zullen we gras moeten vreten” voegde hij er aan toe, „we zullen volhouden tot het uiterste. We staan in ons recht.”

Leden van de K.A.B.O. op 1 April in vergadering in het gebouw van St. Jozefsgezellen bijeen, wierpen tijdens deze vergadering hun lidmaatschapsbewijs op de bestuurstafel. In een vergadering van de Christelijke bond, ongeveer 10 dagen vóór de staking, viel enige malen het woord „staking” vanuit de vergadering.

Deze staking is een teken aan de wand. Hij betekent een revolte tegen vakbeweging en regering. *En wordt communistisch genoemd omdat regering en vakbeweging hun fouten niet willen en kunnen erkennen.*

De hoge winsten en prijzen, in tegenstelling tot de relatief en reëel lage lonen, hebben de arbeiders de ogen geopend. Jarenlang hebben zij hun organisatiebesturen pogen te overtuigen van hun goed recht op hogere lonen. Echter tevergeefs. De regeringspolitiek, gesteund door de vakorganisaties, stond de inwilliging hunner eisen niet toe. De belediging, hun bij de laatste loonsonderhandelingen aangedaan, in de vorm van een loonsverhoging van 3 à 5 cent deed de maat overlopen. Hun geduld was uitgeput. Hun deel van de super hoogconjunctuur werd hun onthouden. Toen namen zij, zoals reeds gezegd, hun lot in eigen hand. Hoon en verdachtmaking werden getrotseerd. Straffen en ontslagen geriskeerd voor wat zij meenden wat recht was.

Ze hebben gebruik gemaakt van een grondwettelijk recht. En ze zijn beschuldigd van ondergraving van de democratie terwijl zij een van de democratische rechten gebruikten.

Deze staking past niet in het economisch beleid, noch in de politiek van regering en vakbonden. Ook al zou men heilig van het goed recht der staking overtuigd zijn, dan nog zou deze veroordeeld zijn. En omdat de economische politiek annex de loonpolitiek bij de regerings-aanhang onaantastbaar is en slechts door de communisten wordt bestreden, moest deze staking dus communistisch zijn. Simple comme bonjour!

Het komt bij vakbeweging en regering eenvoudig niet op, dat duizenden niet-communisten afwijzend ten opzichte van haar politiek staan. Deze, door de omstandigheden geforceerde denkfout, heeft haar de Aprilverassing bezorgd, die deze staking was.

Zoals de regeringspers en de vakbeweging deze staking aan de communisten toeschrijft, zo halen de communisten deze naar zich toe. Op het congres der C.P.N., tijdens de Paasdagen te Amsterdam gehouden, werd hoog opgegeven van het aandeel der communisten in deze staking. Van deze propaganda, bestemd voor het buitenland, hebben „Het Vrije Volk” en andere kranten gretig gebruik gemaakt, om het aandeel der communisten in de staking aan te tonen. Ook de V.A.R.A. leverde door politieke commentaren haar aandeel daarin. Zij, die deze staking van dichtbij hebben gevolgd, de ontwikkeling er van hebben meegemaakt, de stemming onder het personeel hebben gepeild, *zij weten dat de staking geen communistische is geweest.*

Zowel de confessionele als de modern georganiseerde ambtenaren waren tot staken bereid, ja, zagen de staking als het nog enig overgebleven middel.

Deze staking is een verzet tegen de geleide loonpolitiek der regering en de daarmee verbonden collectivisering van het levenspeil.

De staking is tevens een waarschuwing aan het N.V.V. op de weg van steun aan de regering niet verder te gaan, doch een eigen onafhankelijke politiek te voeren.

De staking was een protest tegen de bondsbesturen, tegen de gang van zaken in het Georganiseerd Overleg en tegen het handhaven van de achterstand in de salariering van het overheidsperoneel.

Doch voor alles was deze staking een uiting van herlevend democratisch en socialistisch besef en een bewijs van een juist begrip van de menselijke waardigheid.

Conclusie

Voor hem, die de sociaal-economische en de politieke ontwikkeling in Nederland van de laatste jaren met verontrusting heeft gevolgd, komt deze staking als een bevrijding. Die ontwikkeling begon belangstijgende overeenkomsten te vertonen met bepaalde stromingen in de economie en de politiek die wij als sociaal-democraat steeds hebben gemeend te moeten bestrijden. Het ondergeschikt maken van de mens aan economische en politieke belangen riekt te sterk naar de dictatuur, dat wij het niet zouden opmerken.

Wij zijn er van overtuigd, dat deze dictatuur niet bewust werd nagestreefd, maar we kunnen ons niet verhelen, dat de kortzichtigheid bij de verantwoordelijke personen en autoriteiten, waar het de consequenties van deze politiek betreft, toch wel zeer verontrustend is. Geleide economie schijnt onverbrekkelijk een meer of minder geleide politiek met zich mede te brengen. De geestelijke druk, tot het aanvaarden van de geleide lonen uitgeoefend, nam vaak de vorm aan van een geestelijke dwang.

Het aanvaarden van de verantwoordelijkheid voor de economie door het N.V.V. plaatste dit verbond naast de regering, als vertegenwoordiger en bewaker der bezittende klasse, tegenover de arbeiders. Dit moest op een conflict uitlopen.

Het uitblijven van de verdeling van de welvaart, na de zo vlot verloopende verdeling van de armoede, bracht de arbeiders een zeer grote teleurstelling. Deze teleurstelling ging over in een wantrouwen tegen de vakbonden toen die een groter aandeel in de welvaart niet konden of wilden verwerven. De zozeer geprezen en aanbevolen samenwerking tussen kapitaal en arbeid, is in wezen een veilig stellen van de winsten gebleken.

De zo verfoeide en verworpen klassenstrijd wordt door de arbeiders niet gezocht maar hun opgedrongen. Juister gezegd: de klassenstrijd is inhaerent aan de kapitalistische samenleving, want zonder deze strijd gaat de niet-bezittende klasse in (relatieve?) armoede ten onder.

De gemeenteambtenaren van Amsterdam hebben dit begrepen. Als reeds zo vaak gebeurd is, hebben zij weer de spits afgebeten. En als de voortekenen niet bedriegen, kon de staking van April '55 wel eens het begin van een grote stakingsgolf blijken te zijn.

De staking was geen communistische aangelegenheid. Wat hierover ook wordt beweerd, — en door wie dan ook —, waarheid is slechts, dat de communisten als collega's natuurlijk aan de staking hebben

medegewerkt. Ook is waar, dat een der communisten, die bij àl z'n collega's een groot vertrouwen geniet, op een vergadering met voorstellen is gekomen, die door de ongeveer 2000 aanwezigen unaniem zijn aanvaard. En dat deze man, met zijn groot bezit aan vertrouwen bij het personeel, het stakingscomité van advies heeft gediend, is in de gegeven omstandigheden begrijpelijk. *Vergeten we vooral niet, dat de communisten, door hun directe verbindingen met het lagere personeel, de stemming van dit personeel door en door kenden. Hun eisen waren die van het personeel en we draaien de zaak om, wanneer we stellen, dat het personeel achter de communistische eisen of leiding heeft aangelopen.*

Mogelijk is de bewering van de heer A. Vermeulen in „Het Vrije Volk” van 9 April juist, dat de heren Brandenburg, Gortzak en Groot Roesink vanuit het koffiehuis aan het Haarlemmermeerstation per koerier directieven aan de stakingsleiding hebben gegeven. Maar ook is mogelijk, dat deze koerier deze heren van de stand van zaken op de hoogte hield, want voor het geven van directieven bestond geen enkele aanleiding, omdat er niets gebeurde! Nog nooit heb ik een staking gezien, die zo rustig, ordelijk en gedisciplineerd gevoerd werd. Er was letterlijk niet één wanklank en geen enkel incident heeft zich voorgedaan. De geïnsinuerde „grofste terreur tegenover hen, die hun plicht willen doen” is dan ook niet voorgekomen en heeft waarschijnlijk slechts in de fantasie van de heer Vermeulen bestaan.

De heer Vermeulen staat in zijn gehele artikel nogal zwak. De door hem gegeven loonbedragen zijn als gemiddelde ten enenmale onjuist en het is een veeg teken, dat hij tot deze middelen zijn toevlucht moet nemen. Wat hij schrijft over de „dienende taak van het overheidsperoneel en de plichten welke het dienstverband met de overheid met zich meebrengen” klinkt misschien erg ethisch, doch slaat terug op de overheid zelf.

De overheid heeft tot plicht, haar personeel, als dit door de wet gebonden onmachtig is de economische strijd te voeren, een zodanig inkomen te verschaffen, dat er geen aanleiding tot het voeren van deze strijd bestaat. Als de overheid, bij reglement en wet, haar personeel het staken verbiedt, mag zij van dit stakingsverbod geen misbruik maken om de lonen en salarissen laag te houden, met een verwijzing, dat het beroep van de ambtenaar een roeping zou zijn en de salarissen ethisch verantwoord.

Wat is eigenlijk een ethisch verantwoord salaris?

Is het ethisch verantwoord een deel van het personeel met een loon

van ongeveer f 50.— naar huis te sturen? En blijkt uit dit lage loon, in loongroep A niet, dat alle loongroepen — die op deze groep zijn opgebouwd — door het lage peil van deze groep, te laag zijn?

Het is moeilijk de reacties van N.V.V.-zijde en van „Het Vrije Volk” en „Het Parool” ernstig te nemen. De serie scheldkanonnades op de communisten, de leugencampagne in de genoemde kranten, de onjuiste of sterk overdreven gegevens, de radiocommentaren van de heer Sluyzer, dat alles doet denken aan een Goebbeliaanse hetze. Heeft men werkelijk geen andere argumenten? De geestesgesteldheid, die uit dit alles spreekt, is schrikwekkend. Zij toont duidelijk aan, waartoe een arbeidersbeweging vervalt, die haar taak niet in het belang der arbeidersklasse, doch in die van de staat verricht.

Op Dinsdag 12 April werd de ochtendeditie van „Het Vrije Volk”, bij honderden exemplaren, aan de remises ter verspreiding bezorgd. Groot opgemaakt, op pagina 1, onder de kop „*Honderd agitatoren zetten arbeiders tot staking op*”, werden de woorden aangehaald, die de heer H. Verhey op het congres van de C.P.N. gezegd zou hebben. Het aandeel van de C.P.N. in de staking werd breed uitgemeten.

Hier volgt, wat volgens het verslag in „De Waarheid” de heer Verhey op dit congres gezegd heeft:

„Honderden agitators — het waren er dus nog meer dan honderd, red. W. — van het partijdistrict Amsterdam waren op straten en pleinen onder de stakers en het discussiërende publiek. 26.000 kranten werden vercolporteed . . . Dit massale optreden van agitators met het middel van de mondelinge agitatie, was een nieuwe methode, een nieuw verschijnsel in ons agitatiewerk. Het gesprek van man tot man kwam tot stand. De discussiegroepen op straat ontwikkelden zich tot kleine volksvergaderingen, waar de politiek van de regering werd veroordeeld.

. . . Dit optreden van de agitators was buitengewoon krachtig, het veralgemeende de strijd, bracht hem op een hoger plan, door het verbinden van de sociale vraagstukken met de vraagstukken van de Duitse herbewapening en oorlogsvoorbereiding en leidde tot een grootse daadwerkelijke solidariteitscampagne.

De agitators van de partij beperkten zich niet tot het weergeven van de werkelijkheid, de lage lonen en de slechte omstandigheden, maar zij oriënteerden zich bij hun agitatie op het veranderen van de werkelijkheid, d.w.z. dat de agitatie uitging van de strijd en op de versterking en ontplooiing van de actie was gericht.”

Voor een onbevooroordeelde en van geen kwade bedoelingen bezeten lezer, is dit duidelijke taal. *Tijdens* de staking begaven de agitators zich op *straat*. De C.P.N. heeft de staking gebruikt om haar

politiek te propageren. Zij steunde de staking op haar manier, daadwerkelijk. Maar nergens blijkt, dat de staking door haar was voorbereid. En zo was het ook niet.

Deze staking was die van het trampersoneel. Mensen van alle gezindten en elke politieke richting namen er aan deel. Het aantal werkwilligen was maar klein (ongeveer 60).

Economisch ging deze staking om een beter bestaan.

Politiek was zij tegen de regeringspolitiek der geleide (gedrukte) lonen gericht.

Sociaal ging het om betere sociale omstandigheden (verlofdagen, diensten) en tegen het beleid der bonden.

Een grote mate van solidariteit en samenwerking is door en uit deze staking gegroeid. Tegen het doel der propaganda in, zijn de communisten als volwaardige makers in de staking geaccepteerd en hun houding heeft aller waardering en sympathie verworven. Nergens hebben zij zich ongevraagd op de voorgrond gedrongen. In het stakingscomité hebben ze een ondergeschikte rol gespeeld. Dit kan op tactische overwegingen berusten, doch geeft geen aanleiding de rol van de communisten te overdrijven.

Socialistisch gezien is de staking een opleving van het zo lang onderdrukte klassebewustzijn en het verheugende hierbij is, dat dit bewustzijn niet alleen bij de leden van de A.B.V.A. en de E.V.C. aanwezig bleek te zijn, doch ook bij de Rooms-Katholieken en de Christelijken aanwezig was. Hetgeen zeer hoopvol voor de toekomst kan zijn.

Waarschijnlijk ook is deze staking een voorbode van een naderende crisis. De spits der hausse zal zijn hoogste punt ongeveer bereikt hebben, zonder dat de arbeiders van deze hausse-periode geprofiteerd hebben. Vóór de baisse intreedt pogen zij nu nog iets van de vergaarde rijkdom te verkrijgen. Als deze veronderstelling juist is, zal de staking de voorbode van een reeks van dergelijke acties betekenen.

Nog een mogelijkheid mag niet over het hoofd gezien worden.

Door de economische politiek van de regering, is de staking als economische tevens een politieke strijd geworden. Immers, het verzet tegen de door de regering vastgestelde lonen is een verzet tegen de regering. In wezen betekent deze staking dus een eerste openlijke revolte tegen de regering. Ligt hierin misschien de oorzaak, dat deze, zich progressief noemende regering, in overeenstemming met de Oost-Duitse in de Junidagen van '53, en in tegenstelling met de conservatieve Engelse bij de transportarbeidersstaking, militairen heeft ingezet?

Als deze vraag bevestigend beantwoord kan worden, is het zaak, dat alle democraten hun ogen wijd open houden.

L. F. A. Granberg

IN MEMORIAM H. C. A.

„*Hans Christiaan*!” — „Ik ben geboren
in Odense en heel mijn leven
stond dit rondom mijn hoofd geschreven
in doornen letters.” — „Maar nu willen wij horen,

Andersen!” — „Ze hebben mij gegeven
roem en rijkdom, ik was uitverkoren
in hun midden en tegelijk verloren,
kinderen.” — „Vertel nu waar je was gebleven!”

— Een koningsdochter speelt maîtresse
en een student kiest schoon voor brood,
op erwten zitten steeds princessen
en zwavelstokmeisjes vriezen dood.

Moet ik je nu nog méér vertellen?
De nachtegaal en ik zijn dood.

ROMEINS „DIALECTIEK VAN DE VOORUITGANG”
EN HET RUSSISCHE VOORBEELD

Inleiding

In zijn bundel „Onvoltooid verleden” verhaalt Prof. Dr Jan Romein hoe de aanschouwing van de Londense straatverlichting met lichtgas, hem de eerste stoot gegeven heeft tot wat hij heeft genoemd de „dialectiek van de vooruitgang”. Het is wel merkwaardig, dat een aankomend technicus ongeveer tezelfdertijd tot soortgelijke gedachten kwam, maar tegelijk de *beperkte* geldigheid er van onderkende.

Vermoedelijk ligt de verklaring voor het *verschil* tussen Romeins opvatting en de mijne in meer dan één vlak. Daar is het generatieverschil. Het feit, dat Romein het vraagstuk als *historicus*, ik het als technicus benaderde. En vooral — voortvloeiende uit het generatieverschil — dat Romein destijds reeds een politieke keuze gedaan had, waartoe ik nog moest komen. Als het geoorloofd is dat laatste anders te zeggen — een mens is maar een mens — dat Romein in die dagen in de partijstrijd positie gekozen had, er bij betrokken was. Voor mij was de politieke keuze nog een kwestie van wikken en wegen.

Het is onvermijdelijk hierop te wijzen, aangezien het niet persoonlijk bij een partijstrijd betrokken zijn in elk geval gemakkelijker er toe leidt, de geleverde argumentatie objectief te beoordelen.

Ik was tot dezelfde probleemstelling als Romein gekomen eenvoudig op grond van de technische praktijk. Een reparatie aan een scheepsdynamo van een Britse vrachtaarder ging gepaard met de uitvoering van een aantal metingen en de berekening van het rendement van de machine. Hoewel deze er voortreffelijk uitzag en de indruk maakte onverwoestbaar te zijn, viel het lage rendement van het verouderde type op.

Enkele weken later moest de turbogenerator van een Duitse vrachtaarder vervangen worden. Een machine met een zeer hoog rendement. Uit pure nieuwsgierigheid werd een vergelijkende berekening gemaakt, waarbij het verlies door het lage rendement van de ene machine vergeleken werd met de afschrijvingsom van die met het hoge rendement. De berekening viel ten gunste van *de vervanging* uit. Waarbij nog het bijkomstige voordeel aan de dag trad: de nieuw geïnstalleerde machine had — aangezien het type inmiddels weer verbeterd was — een nog gunstiger rendement.

De jonge technicus had niet alleen voor technische problemen belangstelling. De gedachtensprong naar een verklaring hieruit van de technische voorsprong van de Duitse tegenover de Britse industrie lag voor de hand. Evenals de erkenning van het feit, dat aanvankelijke voorsprong achterstand geworden was. Moest zijn, gezien de ontzaglijke investeringen, die niet zo gemakkelijk afgeschreven konden worden. Daar was het dan, het probleem dat Romein „de dialectiek van de vooruitgang” heeft genoemd.

Van twee verschillende uitgangspunten zijn Romein en ik dus tot een analoge probleemstelling gekomen. Analoog, niet identiek. Daarover aanstonds. De stoot in de richting van de *beperking* van de geldigheid van de „dialectiek van de vooruitgang” ontving ik van *Gorter*.

Het is hierbij wel opmerkelijk, hoezeer een argumentatie als een kettingreactie functioneren kan. Dat wil zeggen, inzicht verschaffen kan op een gebied, dat niet besproken werd.

In zijn „Open brief aan Lenin” critiqueert *Gorter* de door Lenin gehanteerde sociologische categorie „boer”. Weliswaar niet explicite als sociologische categorie, doch feitelijk, namelijk door het aangeven van de verschillen tussen de Russische „dorpsarme” en de Nederlandse, resp. West-Europese boer. Waarbij *Gorter* niet naliet, ook deze laatste categorie te differentiëren.

Hoezeer *Gorters* blik in deze materie gescherpt moge zijn door de strijd om de agrarische kwestie in de S.D.A.P. van omstreeks 1900, men wordt toch telkens weer getroffen door de feilloze intuïtie voor het wezenlijke, die *Gorter* had. Tegen Lenin argumenteerde hij klassiek marxistisch, met begrippen als klassebewustzijn en klasseverhoudingen. Door *Gorter* van de juistheid van zijn argumentatie overtuigd, had ik toch niet alleen belangstelling voor het „waarom” doch ook voor het „hoe”. Hoe voltrekt zich de overgang van de Russische „dorpsarme” en hoe die van de West-Europese boer naar de moderne industrie? Welke psychologische factoren spelen hier een rol?

Het ligt immers voor de hand dat, als men eenmaal tot de onderscheiding gekomen is, men het wezenlijke van die onderscheiding nader wenst te onderzoeken. Doch ook, de mogelijkheden en de beperktheden.

De oorzaken van de beperkte geldigheid

Bij alle onderlinge verschil bestaat er in de afwijzing van de gedachte, dat Rusland zich zonder het kapitalistische stadium door te

maken uit het absolutisme naar het socialisme zou kunnen ontwikkelen, tussen Kautsky, Gorter, Pannekoek en ook Sam de Wolff een overeenkomst, een gemeenschappelijke grondslag. Wellicht ten overvloede zij hier er op gewezen, dat *Lenin* vóór de Octoberrevolutie — getuige bijvoorbeeld zijn geschriften „Zwei Taktiken der Sozialdemokratie” en „Was tun?” — op dezelfde grondslag stond.

Terzijde zij hier een merkwaardig feit aangewezen. In de klassiek-marxistische opvatting is het proletariaat de drager van het socialistische streven. De loonarbeider is, door de plaats die hij in het productieproces inneemt, doordat hij gescheiden is van bezit en beschikkingsmacht over productiemiddel en product, deel van die klasse, wier bevrijding ligt in de afschaffing van iedere klasse, dus in het socialisme.

„De voorwaarde voor de bevrijding van de arbeidende klasse is de afschaffing van iedere klasse, zoals de voorwaarde voor de bevrijding van de Derde Stand, de burgerlijke orde, de afschaffing van alle standen is geweest” (Marx: *Das Elend der Philosophie*). De bevrijding van de boerenklasse ligt — evenals bij de Derde Stand — in de afschaffing van alle *standen*, niet in die van alle *klassen*. De boerenklasse is aan het socialisme *als klasse* niet geïnteresseerd.

Het merkwaardige is nu, dat het bolsjewisme *dit* standpunt verlaten heeft. De ironie van de geschiedenis wil, dat de *conditie* voor het socialisme practisch en theoretisch door het bolsjewisme ná 1917 verworpen wordt op vrijwel dezelfde gronden als door . . . Hendrik de Man, Banning, De Kadet e.t.q.

Het doel van deze beschouwing laat verdere afdwalingen niet toe, daarom zullen we de *identiteit* van de *staatskapitalistische* opvattingen bij beide groepen hier onbesproken laten. Ook al drijft de geschiedenis met sommige figuren wel heel erg de spot.

In de klassiek-marxistische opvatting is het volgroeid zijn van een maatschappelijke ontwikkelingsvorm voorwaarde voor het ontstaan van een nieuwe. Gebonden als het socialistische streven aan de arbeidersklasse is, is de *existentie* van de arbeidersklasse *voorwaarde* voor het socialisme. Ook en vooral omdat deze existentie het bestaan van die economische en technische verhoudingen uitdrukt, die het socialisme *noodzakelijk* maken. Marx koppelt derhalve de kapitaalsconcentratie aan de vermaatschappelijking van de arbeid. De graad van rijpheid voor het socialisme wordt dan ook door *beide* factoren bepaald. „Die Konzentration der Produktionsmittel und die Vergesellschaftung der Arbeit erreichen einen Punkt, wo sie unverträglich werden mit ihrer kapitalistischen Hülle” (*Das Kapital*. 1. pag. 803).

Marxistisch geredeneerd kan daarom een ontwikkelingsphase principieel niet overgeslagen worden. Wat natuurlijk weer niet wil zeggen, dat iedere kapitalistische ontwikkeling de weg van het primitiefste naar het meest voortgeschreden stadium moet afleggen. Het wil alleen zeggen dat het *kapitalistische* stadium een *onvermijdelijk* ontwikkelingsstadium is, dat doorschreden *moet* worden, wil men van het absolutisme naar het socialisme komen. Met één enkel tenzij.

Tenzij in de hoogontwikkelde kapitalistische landen het socialisme gerealiseerd is. Maar dat bedoelt Romein kennelijk niet.

Nu is voor dit standpunt de aanvaarding van het klassiek-marxistische gezichtspunt onmisbare voorwaarde. Wijst men dit klassiek-marxistische gezichtspunt af — en het is niet uitgesloten, dat Romein zulks doet — dan verliest deze critiek op zijn visie voor hem haar kracht.

Langs een andere weg dan Romein tot dezelfde probleemstelling gekomen, heb ik mijzelf destijds de vraag voorgelegd, of het wel juist is, de mogelijkheid van het overslaan van het kapitalistische stadium te ontkennen. Gorter was tenslotte een fascinerend en overtuigend spreker. Maar van hem heb ik geleerd, van het marxisme slechts datgene te aanvaarden, wat voor eigen kritisch onderzoek stand hield. Tenslotte had ook Marx zich kunnen vergissen.

Op de boven vermelde gronden heeft Gorter reeds in 1920 de mogelijkheid van een socialistische opbouw in Rusland *ontkend*. Hoewel hij en zijn politieke vrienden uit de Komintern gedreven werden, werd ditzelfde vraagstuk toch spoedig daarna in de bolsjewistische partij opnieuw aan de orde gesteld. In de controversale Stalin—Trotsky of, als we de strijd los maken van personen, in de strijd tussen de opvattingen „socialisme in één land” en „permanente revolutie”.

De stelling „socialisme in één land” was de negatie van de marxistische theorie. Niet om dat „één land” in het algemeen, doch zeer in bijzonder — om dat „éne land” — Rusland. Immers, in deze formule ligt de gedachte besloten, dat men uit absolutische verhoudingen in socialistische kan overstappen, *zonder* het kapitalistische stadium door te maken.

De bolsjewistische theoretici hebben hun „marxistische” huid pogen te redden door de Februari-revolutie van 1917 als *de* burgerlijke, de October-revolutie als *de* „proletarische” voor te stellen. Dit is zonder twijfel een uitvlucht en historische nonsens. Het is bepaaldelijk een wereldhistorisch phenomeen, de hele ontplooiing en ontwikkeling van

de kapitalistische productieverhoudingen in het tijdsbestek van acht maanden samen te persen! We geloven graag dat de Russen tot uitzonderlijke prestaties in staat zijn. Maar het is toch wat teveel van onze goedgegelovigheid geveegd te verwachten, dat we het phenomeen zouden accepteren van een economisch, technisch-industrieel, sociologisch, politiek vervangen van het absolutisme door het kapitalisme in acht maanden tijds. Om maar precies te zeggen wat we menen: de verhoudingen van October 1917 waren nog nagenoeg precies dezelfde als in Februari 1917. Er was hoogstens a gezegd tegen een nieuwe ontwikkeling. Meer niet.

Dat blijkt trouwens ook uit de krampachtige politiek, de Russische revolutie aan de Duitse, resp. de wereldrevolutie te koppelen. Waarbij Lenin en Trotzky er van uitgingen, dat in dit geval de leiding van de revolutionnaire ontwikkeling *in het Westen* zou komen te liggen.

De theorie van de „permanente revolutie” was de *erkenning* van de absolutistische verhoudingen en, door terug te grijpen op de zo juist geschetste politiek, een terugkeer tot de klassiek-marxistische opvatting, dat het socialisme alleen in de hoogst ontwikkelde landen gerealiseerd kan worden. Deze theorie was de erkenning van het bovengenoemde „tenzij”. Alleen dan, als in de hoogontwikkelde kapitalistische landen het socialisme gerealiseerd zou worden, zou in Rusland het kapitalistische stadium overgeslagen kunnen worden.

In en door deze strijd werd *Trotzky* met het vraagstuk van het overslaan van ontwikkelingsstadia geconfronteerd en daarmee voor het theoretische probleem gesteld, dat door Romein geformuleerd is.

In de inleiding van zijn „Geschiedenis van de Russische revolutie” (deel 1) zegt *Trotzky* op pag. 17: „De mogelijkheid om fasen over te springen is natuurlijk niet absoluut. *Haar grens wordt in laatste instantie door de economische en culturele receptiviteit van het land bepaald* (cursief van ons). Een achterlijke natie drukt bovendien de sociale verworvenheden, die zij kant en klaar van buiten overneemt, door aanpassing aan haar eigen meer primitieve cultuur neer.”

Het wil mij voorkomen dat *Trotzky* hiermee de kern van de zwakte van Romeins theorie precies heeft geraakt: De economische en culturele receptiviteit van een land als de grens van de mogelijkheid, ontwikkelingsstadia over te slaan.

Romein is, dunkt ons, het slachtoffer geworden van een bij niet-technische intellectuelen veel voorkomend verschijnsel: de overschatting van het aanpassingsvermogen van een bevolking aan de techniek.

Vergelijkt men de mogelijkheden van twee even intelligente mid-

delbare scholieren, de ene uit een intellectuelen-, de ander uit een arbeidersgezin, dan constateert men onmiddellijk de onmiskenbare voordelen van de eerste. De gebezigde taal, de gehanteerde begrippen, de aanwezige literatuur, kortom het hele „klimaat” brengt hem als vanzelf in aanraking met tal van factoren, die hem de weg vergemakkelijken. Men behoeft zich dit „klimaat” slechts voor te stellen om te weten wat bedoeld wordt.

Het even intelligente arbeiderskind *mist* deze mogelijkheden, ook dan als de ouders „krom liggen” om het hem gemakkelijk te maken. Tal van begrippen zijn voor het arbeiderskind volkomen nieuw. Hij moet ze *leren*. Ik laat nu maar de mogelijkheid, die het andere kind heeft bij zijn ouders te rade te gaan, buiten beschouwing. Wat het kind door het *milieu* meekrijgt is niet te berekenen.

Iets anders is echter niet minder waar. Het West-Europese arbeiderskind wordt van zijn prille jeugd af geconfronteerd met de moderne techniek. Maar niet alléén daarmee. De arbeider bezit in het algemeen enig gereedschap. Het kind leert van jongsafaan het gereedschap kennen en het ziet, hoe het gehanteerd moet worden. De zorg voor het gereedschap behoort — het zij hier explicite gezegd — tot de cultuur. De arbeider kent de waarde van het meetinstrument en daarom is hij zuinig op schuifmaat en duimstok. En het kind leert al jong de betekenis van het meetinstrument en het nauwkeurig meten.

Daar komen dan nog een aantal andere factoren bij. De meeste arbeiders hebben een fiets, een bromfiets of een motor. Het gezin heeft een stofzuiger, een strijkbout, een radiotoestel, een gaskomfoor en dikwijls gebruikt het een wasmachine. De woningen zijn ruim — in verhouding tot die in het Oosten.

Een kleine anecdote moge nog verduidelijken wat bedoeld wordt. Een aantal jaren terug bracht ik met een zesjarige jongen een bezoek aan een Rijnaak. Het joch staarde naar de olielamp boven de tafel en wilde weten wat dat was. „De lamp,” zei ik. „En waar is het knopje dan?” was de vraag, met een blik naar de deurstijl.

Het West-Europese kind maakt kennis met alle mogelijke technische middelen, recepten, arbeidsprocessen. Dit alles *mist* het kind uit het onderontwikkelde gebied. Daardoor evenwel wordt het belemmerd in de aanpassing aan het gecompliceerde complex, dat de moderne industrie nu eenmaal is.

De overgang van het arbeiders- naar het intellectuelen-milieu is een *generatie*-kwestie. De overgang van de arbeid met bijl, hamer en breekijzer naar die met schuifmaat, micrometer en caliber op zijn minst ook. Vermoedelijk meer.

Wij stuiten hier op de tragische vergissing van *Lenin*, die voor de Russische ontwikkeling van de laatste 32 jaar zulke noodlottige gevolgen heeft gehad. De tragische vergissing namelijk, dat men een land zou kunnen industrialiseren in technische etappen inplaats van door een organische opbouw van het *gehele* productie-apparaat. Zorg, dat er eerst een zware industrie — een basis-industrie — wordt opgebouwd en ge hebt de grondslag voor een verbruiksgoederen-industrie en dus voor de welvaart.

Dit is daarom een tragische vergissing, omdat hiermede het vraagstuk alleen van de *technische* kant benaderd wordt en de menselijke wordt *verwaarloosd*. Wil men het anders zeggen: omdat de *culturele* kant wordt verwaarloosd.

Met alle respect voor de vakbeweging zij hier gezegd, dat betere woningtoestanden, beter lager, middelbaar en vakonderwijs, betere arbeidsvoorwaarden en wat daar verder mee samenhangt, *onmisbaar* zijn, wil het menselijke deel van het moderne productie-apparaat behoorlijk kunnen functioneren.

Men kan zonder twijfel pogen, technische achterstand in te halen door het inbrengen van fabrieksinstallaties en technische uitrustingen. Maar men zal daarin niet slagen, als men niet *tegelijkertijd* de levensvoorwaarden voor de *mens* verbetert. Want de installaties moeten door *mensen* worden bediend. En gebleken is, dat de menselijke aanpassing aan de moderne techniek tijd, véél tijd vergt.

Voor de bezetting en bediening van fabrieksinstallaties is méér nodig dan het aanleren van handgrepen. Hoe fijner het mechanisme wordt, des te nauwkeuriger moeten de meetinstrumenten en de metingen zijn. Maar dat vereist: besef. Romein heeft, wil ons voorkomen, in zijn theorie geen rekening gehouden met vele, zeker in het moderne productieproces *wezenlijke* factoren. Factoren ook en vooral van psychologische aard, zoals eerbied voor het materiaal, het werkstuk, het gereedschap, de meetinstrumenten. Psychologische factoren, die *cultureel* bepaald zijn.

Terwille van de duidelijkheid nog eens: de woning, het algemene technische niveau van de maatschappij, het huisraad, de kleding, dit en veel meer behoort tot de achtergrond van de genoemde psychologische factoren. Is er in *dit* opzicht achterstand en wordt deze niet in de *eerste* plaats genivelleerd, dan is elk „inhalen”, laat staan „voorbijstreven”, uitgesloten. Daarom is *minder* — méér. Het is noodzakelijk, het *algemene* niveau op te voeren wil men er in slagen de voor de moderne techniek nodige arbeidersklasse te kweken.

We zijn in de voordelige positie, het hier gestelde met de feiten uit de praktijk te kunnen *bewijzen*. Een samenleving met een sterk ontwikkeld handwerk — waar de culturele receptiviteit dus relatief hoog ligt en waar de genoemde psychologische factoren sterk ontwikkeld zijn — kan er in slagen de achterstand in te halen en tot op zekere hoogte de andere voorbij te streven. Duitsland was tegenover Engeland daarvan een treffend voorbeeld. Maar ook — in een andere cultuursfeer — Japan.

Het door *Romein* als uitgangspunt gekozen voorbeeld Engeland bewijst trouwens hetzelfde. Engeland kon de technische achterstand gemakkelijk inhalen. Nederland eveneens. Juist op grond van de aanwezige psychologische factoren. En het meest sprekende voorbeeld is wederom West-Duitsland. Het snelle herstel van de Duitse economie ná 1945 was slechts mogelijk door de aanwezigheid van een geschoolde arbeidersklasse, door — al klinkt het velen onaangenaam in de oren — het *culturele niveau* van de Duitse bevolking. Geef haar de werktuigen en ze zal voortreffelijk produceren.

Is het culturele niveau daarentegen laag, dan helpen zelfs de beste geïmporteerde werktuigen niet.

Tot dusver werd als vergelijkingsmateriaal de Russische situatie gehanteerd. Ten einde onzakelijke reacties te voorkomen en tegelijk de bewijsvoering uit te breiden, willen we de gerechtvaardigheid van onze zienswijze — het aanbrengen van een beperking op de geldigheid van Romeins theorie — met andere praktijkvoorbeelden schragen. Dat kan te gereder, omdat een van de voorbeelden — Joegoslavië — als bruikbaar vergelijkingsmateriaal Rusland verre overtreft.

De ongelijkmatigheid in de ontwikkeling van de delen, waaruit Joegoslavië is ontstaan, is de oorzaak voor de positie als welhaast ideaal vergelijkingsmateriaal.

Bijna twee eeuwen ondergingen Kroatië en Slovenië de invloed van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Rondom Lubljana (Lai-bach) en Zagreb (Agram) werd een begin gemaakt met de industriële opbouw. Bovendien stond de bevolking, als deel van de Donau-monarchie, in cultureel contact met Oostenrijk. Daarom treft men vandaag in Lubljana en Zagreb een *traditioneel proletariaat* aan. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Belgrado of Serajewo, waar de arbeidersklasse — evenals in Rusland — in luttele jaren aan het achterlijke platteland onttrokken is.

Welnu, in Lubljana en Zagreb treft men onder het industrieprole-

tariaat precies die factoren aan, die wij hierboven als onmisbaar hebben genoemd. Tengevolge daarvan is de arbeidsproductiviteit relatief hoog, het arbeidsproduct kwalitatief behoorlijk en de arbeidsdiscipline zeer goed. In volstrekte tegenstelling tot Belgrado, waar de arbeidsproductiviteit laag, de kwaliteit van het product aanmerkelijk slechter en de arbeidsdiscipline een probleem is.

We beschikken zelfs over maatstaven, waarmee sommige van de psychologische factoren indirect gemeten kunnen worden: de slijtage van de meetinstrumenten en het ritme van het arbeidsproces. De slijtage van de meetinstrumenten is in Zagreb aanzienlijk geringer dan in Belgrado. Het arbeidsproces verloopt gedisciplineerder. Het aanhouden van de werktijden — op tijd in de fabriek, geen moeilijkheden door fluctuaties van het personeel in tijden van uitzaai en oogst — onderscheidt zich in Zagreb wezenlijk van dat in Belgrado. Daardoor liggen de eisen, die aan de industrialisatie gesteld kunnen worden, in Zagreb hoger dan in Belgrado en daar weer hoger dan in het nog primitiever Macedonië.

En, als wilde men Romeins theorie door een practijk zoal niet weerleggen dan toch haar beperkte geldigheid bewijzen: men is na 1948 bewust van de opbouw van het grootbedrijf afgestapt en naar het middelbare overgegaan. En men heeft — precies op grond van de overwegingen, die hiervoren gegeven zijn — de opbouw van de basisindustrie *vertraagd*, die van de verbruiksgoederen-industrie *versneld*.

Als slot van de voorbeelden: op precies dezelfde gronden is in Indonesië de opbouw van het middelbare bedrijf en een organische structuur van het productie-apparaat aan de orde.

Slotconclusie

Wanneer we Romeins theorie uit de abstractie in de practijk overzetten, dan blijkt — geheel afgezien van de bezwaren, ontleend aan de marxistische sociologie — dat zij slechts beperkt, binnen bepaalde grenzen en onder nauwkeurig aan te geven voorwaarden geldig is. Dat — wederom afgezien van de marxistische sociologie — de grenzen getrokken worden door de culturele receptiviteit van een land (Trotzky).

De marxistische socioloog zal zeggen, dat deze culturele receptiviteit bepaald wordt door de stand van de ontwikkeling van de productiekrachten en de daaruit voortvloeiende klasseverhoudingen. Ik deel deze zienswijze, maar ik heb willen aantonen, dat men de juistheid er van ook op een andere manier bewijzen kan.

Wanneer men de opvatting van *Friedrich Engels*, neergelegd in zijn boekje „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft”, deelt en men met hem van oordeel is, dat het verste stadium, waartoe het kapitalisme zich ontwikkelen kan, dat is van het *staatskapitalisme* — der Staat als wirklicher Gesamtkapitalist — dan kan men Romeins theorie met de nodige begrenzing aanvaardend, zeggen, dat het mogelijk is van het absolutisme meteen over te stappen naar het staatskapitalisme. Maar geen millimeter verder. Gaat men er van uit, dat in onze tijd het kapitalisme überhaupt de tendens heeft, zich tot staatskapitalisme te ontwikkelen, dan is het overspringen naar het staatskapitalisme thans zelfs „zwangsläufig”. Uiteraard mag óns daarbij de in P.v.d.A.-kring gangbare verwarring van staatskapitalisme en socialisme geen parten gaan spelen.

Men kan zeggen, dat door het staatskapitalisme het privé-kapitalisme onteigend wordt en de kapitaalsconcentratie zijn uiterste grens bereikt. Ook, dat daardoor een aantal voorwaarden, *gunstige* voorwaarden voor het socialisme geschapen worden. Maar dat staat op een andere bladzijde en heeft met Romeins theorie niets van doen.

Job. W. Schotman

AVOND

In memoriam Jan Prins

Zo tegen de avond, als de merel zong
en enkle bijen op hun laatste vlucht
langszoemden nog, zocht hij de gele bank
bij 't atelier en tuurde naar de lucht
achter de smalle hoge populieren,
en naar wat lichte wolken, die de top
van de oudste en hoogste bijna scheen te raken.

Wat voor gedachten woelden in die kop?
Voer hij opnieuw op zee, zag hij de branding
witschuimend op de verre kusten breken?
Woei hem een zoetbeladen wind aan uit een land
van bloemen? Blies een bries uit hemelstreken
waar regen neevlig over bergen dreef?
Rook hij weer 't touwwerk en het tanig dek?
Hoorde hij de ankerketting raatlend vieren
of nam hij op de brug 't daaglijks bestek?
Aandachtig volgden vaak zijn ogen, als het nog
donkerder werd, vleermuizen, die in kringen
rondvlerkten boven de verstilte tuin,
waar nu de merel ook ophield met zingen.
Zag hij opnieuw de witte meeuwen scheren
rondom het stampend voorwaarts zwoegend schip?
Of vond zijn hart in heimlijk diep begeren
weer háár, haven van liefde en diep begrip?

Lang zat hij daar, wind woelde in zijn haren,
zijn handen maakten soms een klein gebaar,
een enkel maal bewogen ook zijn lippen,
sprak hij vertrouwde woorden weer tot haar?
Dan, als de sterren door de twijgen trilden
en mèt de wind het ritselen verstierf,
ging hij het huis weer in met ogen lichtend
om wat zijn ziel in de avondtuin verwierf.

EB

Een lege hemel overspant
de lege zee en 't lege strand:
't is eb; nu ligt de bodem bloot
en wat de branding eens omsloot.
Over het naakte natte zand
blaast de eenzame wind als muzikant
verlangend schriele noot na noot,
een ijl dwaas liedje van de dood
en van een goddelijk bestaan
in ruimten eindloos diep en groot,
waarin het argeloos verstand
oplost in droom en kan vergaan,
en 't leven hier, zinloos verdord,
tot zang en ijle leegte wordt,
een witte nevel om de maan.

EEN EINDE EN EEN BEGIN

De historische betekenis van de A.A.-conferentie

Het is haast niet te geloven en toch is het zo waar als wat. Het is nog maar net vijftig jaar geleden, dat de volgende uitspraak de ronde deed. De wereld, zo luidde zij, rustte op vijf zuilen. Die zuilen waren: het *Vaticaan*, de zetel van de Paus van Rome; het *Foreign Office*, het ministerie van Buitenlandse Zaken in Londen; de *Académie Française*, het in de 17de eeuw door de Franse staat gestichte genootschap van 40 vertegenwoordigers der Franse cultuur; de *Duitse Generale Staf* en tenslotte het buitenlands overzicht, het zogenaamde bulletin van het Parijse dagblad *Le Temps*.

Wie nog iets meer van de geschiedenis van een halve eeuw terug weet dan deze uitspraak, weet bovendien dat zij in verkorte vorm de waarheid behelst. Frankrijk, Engeland en Duitsland beheersten Europa en Europa beheerste de wereld. Van alle negen-en-twintig Aziatische en Afrikaanse volken, die ook toen nochtans bijna drie-vijfden van de mensheid vormden, was er maar één echt onafhankelijk — Ethiopië — en één zo goed als — Thailand, dat toen Siam heette. Maar ook dit was toch bedreigd van Burma uit, dat een Engelse kolonie was en van Laos uit, dat Frans was.

En nu, nog geen mensenleeftijd later? Iedereen weet hoe het nu met die vijf zuilen gesteld is. De instellingen zijn er nog, maar in plaats van zuilen zijn het — ook verkort gezegd — verbrokkelde stompjes geworden, die niets meer dragen, getuigenissen op zijn best van vergane glorie, zoals de afgeknotte zuilen op het Capitool in Rome dat ook eens de wereld beheerste. Het Vaticaan is nog een macht, zeker, maar in de christelijke wereld die nu niet meer een boven, maar naast andere is. Het Foreign Office is nog een macht zeker, maar in de Britse wereld die van de eerste mogendheid derde werd, of zelfs vijfde, wanneer wij China en India als derde en vierde rekenen na de U.S.A. en de U.S.S.R. De Franse Academie, zeker, bestaat nog steeds, maar men kan slechts glimlachen bij de gedachte, dat deze 40 „onsterfelijken” op cultuurgebied de wereld zouden leiden. De Duitse Generale Staf is er ook nog of is er binnenkort toch weer en voor de volken in de buurt is hij nog altijd een gevaarlijke boeman. Maar voor de gang van de wereldgeschiedenis is dit parochiale gedoe van geen belang meer. En ook „Le Temps” verschijnt nog dagelijks, maar het is een krant gewor-

den als een ander, aan welks mening niemand meer waarde hecht dan aan die van een andere krant.

En de 27 of 28 toen afhankelijke of in hun onafhankelijkheid toch bedreigde landen zijn nu allen vrij en een macht geworden waar buitenlandom de wereld niet meer draaien kan.

Die verandering, groter en dieper dan welke andere ook die de wereldgeschiedenis kent, die aan veranderingen toch gewoon is, is uiteraard niet uit de lucht komen vallen. We kunnen er niet aan denken in dit kort bestek het verloop ervan zelfs maar te schetsen. Het boek dat we erover schreven en dat, gedrukt, een 600 bladzijden zal beslaan, is nog maar een schets.

Maar enkele punten, die als de meer directe voorgeschiedenis van deze conferentie beschouwd kunnen worden, willen wij toch aanstippen. Daar was in de eerste helft van Februari 1927 — ongeveer midweegs 1900 en nu — in het Paleis Egmont — de naam herinnert aan de Nederlandse vrijheidsheld uit de „koloniale” strijd tegen Spanje — in Brussel het congres tegen koloniale onderdrukking en imperialisme, georganiseerd door het kleine groepje strijders dat de Liga tegen imperialisme en voor nationale onafhankelijkheid vormde. De verleiding is groot om er meer van te vertellen, maar die moet ik bedwingen. Nehru en Hatta zullen het zich herinneren, want zij hebben er beiden gesproken. Ik wil er alleen nog van zeggen dat men uit het verslag kan leren, dat de bevrijding der mensheid offers kost, veel offers. Want alle anderen die er gesproken hebben zijn of doden of spelen toch geen rol meer. En ik wil tenslotte ook op het verschil met Bandung wijzen. Bijna de helft van de sprekers in Brussel waren nog Europeanen: 12 tegenover 27.

En dan zijn er — maar dat behoort al direct tot de voorgeschiedenis — de conferentie van Colombo eind April 1954, nu net een jaar geleden, waarop de eerste ministers van India, Pakistan, Burma, Ceylon en Indonesië besloten tot de nu in Bandung gehouden conferentie, die in December van het vorig jaar te Bogor nader is voorbereid.

In zijn openingsrede heeft Soekarno ook aan deze voorgeschiedenis herinnerd. En daarmee beginnen wij de kern van ons onderwerp te raken. Die rede reeds had historische betekenis. Tijdens mijn verblijf in Indonesië heb ik de president herhaaldelijk horen spreken. Zijn redenaarstalent is terecht spreekwoordelijk. Maar deze keer heeft hij zichzelf overtroffen.

Als tweede punt van niet te onderschatten historisch belang zou ik willen wijzen op de organisatie van deze conferentie, waaraan naar

het eenstemmig getuigenis van alle bladen niets heeft ontbroken. Mij heeft het niet verrast, maar het is goed, dat nog eens, en nu afdoende, het bakerpraatje weerlegd is dat de Indonesiërs voor zelfbestuur niet rijp zouden zijn.

Van nog groter belang lijkt ons het derde punt. Deze conferentie toonde de vaste wil de taaie resten van het koloniale oerwoud uit te roeien. Zij was vastberaden en al mogen er heftige woorden gevallen zijn, er viel geen woord van verbittering. Men zal dit symptoom van de wezenlijke wijsheid van het leven en laten leven niet onderschatten als men bedenkt, dat hier volken vertegenwoordigd waren van Afrika's westkust tot Oost-Azië's oostkust; volken van de meest verschillende rassen, van de meest onderscheiden geloven, van de meest uiteenlopende culturen, levend onder bijna alle denkbare politieke stelsels, van communisme, via democratie tot ouderwetse despotieën. Geïndustrialiseerde volken en nog puur agrarische. Grote volken — de beide grootste zelfs — tot de kleinste; „oosters” gericht of „westers” of „neutraal”.

Bezielde echter allen door hetzelfde élan van de wil die men, historisch gezien, misschien nog het best met die van het proletariaat in West-Europa vijftig jaar geleden kan vergelijken, volken die zelf de middelen willen tot hun eigen verheffing. De middelen niet alleen om niet te sterven, maar om te leven, zoals Soekarno het gezegd heeft. Zelfvertrouwen, geen bedelarij, zoals indertijd de Indonesische vrijheidsstrijder Tilak het zei.

Van deze terughoudende gematigdheid die wel verre van doelgerichtheid uit te sluiten er veeleer de voorwaarde toe schijnt en die de hele conferentie beheerste, was Tsju En-lai wel in het bijzonder de belichaming. Alweer, mij heeft dit niet verrast. Ik heb al in 1952 in een voordracht te Djakarta op het opvallend gematigde karakter van de buitenlandse politiek der Chinese volksrepubliek gewezen („In de ban van Prambanan”, blz. 148). En zag — en zie nog — in dat inzicht volstrekt geen bijzondere scherpzinnigheid. Maar, alweer, het is goed, dat de hele wereld het nu heeft ervaren. O.a. door het Chinese aanbod de spanning om Taiwan in besprekingen te verminderen heeft de conferentie, evenals trouwens door zijn eenstemmige ondersteuning van Indonesië's eisen inzake West-Irian en van die der Noord-Afrikaanse volken tegenover Frankrijk, naast zijn historische ook actuele betekenis gekregen.

Zo zegt men naar onze vaste overtuiging niet te veel, wanneer men vaststelt, dat deze eerste conferentie van gekleurde volken volledig geslaagd is. Er sprak hoop en vertrouwen uit, ondanks of misschien

wel juist tengevolge van het besef van zwakte. Men voelt dat hier de volken zelf aan het woord waren, al was het formeel dan een conferentie van staten. Men voelt het. Wie het geluk had, haar mee te maken, heeft het trouwens kunnen merken aan de geestdrift waarmee de bevolking van Bandung haar begroet heeft.

Bandung, de bergstad met in de bovenwijken een Hollands karakter, terwijl de taal van de conferentie veelal Engels was. De wereldgeschiedenis lijkt vaker meer verdeeld dan zij bij nader toezien blijkt. Op dat inzicht berust onze hoop en ons vertrouwen dat de mensheid eens in feite de eenheid bereiken zal die zij in beginsel reeds heeft bereikt.

Daarin, tenslotte, ligt de grootste historische betekenis van de tien dagen van 18—28 April 1955. Zij betekenen een einde — een definitief einde van de blanke overheersing die uiteindelijk op niets anders dan op een technische voorsprong van tijdelijke aard berust heeft. Daardoor betekenen zij tegelijk een begin: het aantreden der gekleurde volken *en-bloc*. Een begin dat zijn voortgang moet vinden — en gezien de geest dezer samenkomst ook zal vinden in een samenwerking van *alle* volken. De eerste bladzij van het boek van de eenheid der mensheid ligt opengeslagen. De volken, alle volken, zullen het schrijven.

KERK EN KOLONIALISME (II)

Het standpunt van Augustinus ten opzichte van de sociaal-economische vraagstukken van zijn tijd is ook in sommige opzichten maatgevend geworden voor het beleid der Kerk, — en in andere opzichten rustig terzijde geschoven. Hij maakte in Afrika een agrarisch-socialistische revolutie mee, niet ongelijk aan die van de Dertigjarige Oorlog. Zwervende troepen ketterse boeren, de Circumcelliones — zo genoemd omdat zij bij voorkeur de graanschuren omsingelden en plunderden — werden de strijdgroepen der Donatisten tegen de Katholieken. In ningerlei opzicht hadden die benden iets weg van vechtlustige monniksorden of derwisjen van boerse afkomst. Het was een plattelandsproletariaat dat in beweging kwam en zich verzette tegen de bezittende klasse en tegen de heersende die deze laatste beschermde. Slavenopstanden gingen hiermee gepaard, en ook het bezit van de Kerk liep in Noord-Afrika gevaar. Van buitenaf kwam de „marxistisch” klinkende, egalitaire leer der Pelagianen het vuur aanstoken: „Neem de rijkdom weg, en gij zult geen armen vinden. Niemand mag meer bezitten dan nodig is, dan zullen allen hebben wat zij behoeven.”

De kerkvader kon niet blind en doof zijn voor deze beweging; te minder waar Ambrosius, die hem bekeerde, reeds lang niet mals gesproken had in zijn critiek op de rijkdom. Nog altijd kon de Kerk haar proletarische afkomst niet geheel verloochenen, zelfs niet in het aangezicht van de jonge, en nu alweer door „have-nots” bedreigde economische machtspositie die zij was gaan innemen. Vandaar dat bij Augustinus het conservatisme voortdurend in conflict is met zijn „medelijden met de schare”, en hij het „gebruik” van aardse goederen aanvaardt, terwijl hij het „genot” ervan op zijn zachtst genomen hachelijk vindt. Weldadigheid slaat de brug tussen zulk „uti” en „frui”, gelijk hij fijntjes onderscheidt; en wat men schenkt, geve men ter wille van zijn ziel, op de wijze van een Romeinse zeelening, — de terugbetaling geschiedt met hoge winst wanneer het schip behouden is aangekomen.

Natuurlijk hebben de gegoeden hun dienaren. Maar de rechtvaardige burgers van de Godsstaat geven hun bevelen aan ondergeschikten „in dienstvaardige behulpzaamheid” en „uit medelijdende zorg”. De rechtvaardigheid belet hun echter niet, er slaven op na te houden, daar de rechtvaardigheid Gods de slavernij gewild heeft om zonden te verhelpen of te straffen. De slaven die generlei recht hebben op vrijheid, be-

horen wel zo mogelijk vrijgelaten te worden, maar moeten van hun kant hun meesters onderdanig zijn en dienen, „tot de boosheid voorbijgaat en alle heerschappij en menselijke dwang ophouden en God alles in alles is”. Waarmee niets anders dan het hiernamaals bedoeld kan zijn!

In de arbeid zelf ziet Augustinus — anders dan veel van zijn voorgangers en tijdgenoten — niets vernederends, maar een bittere plicht. Hij staat vol bewondering tegenover productieve arbeidsprestaties, de lichamelijke niet minder dan de geestelijke. De rijken moeten hun vrijheid om niet te werken tot nut van hun naaste en voor studie gebruiken. Ambacht en vooral landbouw stelt hij hoog; tegenover de handel echter staat hij wantrouwig, en in een van zijn talrijke brieven spreekt hij zelfs de wenselijkheid uit van een renteverbod ten behoeve van de armen.

Tegenover de politieke, sociale en economische crisistijd waarin hij leefde, zijn dit de weliswaar principiële, maar helaas tegelijkertijd incidentele geneesmiddelen die deze kerkvader wist aan te geven. Dit wat in buiten-kerkelijk verband slechts ethisch gekleurd koloniaal-reformisme kan heten, is intussen het maximale geweest wat Kerk en Christendom hebben kunnen voorstaan toen de Christengemeenschappen van Noord-Afrika en Klein-Azië reeds lang vergeten waren en in Europa de pausen en bisschoppen een steeds machtiger positie naast de nieuwe aristocratie en vaak daarboven gingen innemen.

Aan de taak om te gaan en alle volkeren te onderwijzen heeft de Kerk gedurende een tiental eeuwen na de val van het Romeinse Rijk een merkwaardig eenzijdige interpretatie gegeven. Oost-, maar vooral West-Europa werden de nieuwe missioneringsgebieden. Het duurde echter tot de zevende eeuw voordat Brittannië, tot de achtste voordat Duitsland en de Nederlanden goed en wel aan de beurt kwamen, en tot de elfde en twaalfde eeuw voordat de Scandinavische landen gekerstend werden. Ten Zuiden van de Middellandse Zee wierp de Islam een barrière op, waartegen — hoe laat ook — zelfs geen Kruisridders, laat staan missionarissen waren opgewassen. In de Oost-Slavische landen duurde het ook pas tot het einde van de tiende eeuw, voordat onder Vladimir de Heilige het Christendom massaal ingang vond. Pogingen tot kerstening van Oost-Azië in de dertiende eeuw waren nog zo pover en individueel, dat ze practisch op niets uitliepen, ondanks de vestiging van een aartsbisdom te Peking en ongeveer veertig jaar later een bisdom in Ki-lon. De opkomende Ming-dynastie maakte aan dit alles wel-

dra een radicaal einde. Westelijk India werd missiegebied van de Islam inplaats gekerstend te worden, en pas tegen het midden van de zestiende eeuw vallen de bekeringsreizen van een toen nog unieke Franciscus Xaverius naar Oostelijk India en het Verre Oosten.

Afrika werd geheel vergeten en Amerika was nog onbekend, totdat Columbus, de „Christus-drager”, zijn kruis plantte op allerlei West-Indische eilanden, op de voet gevolgd door roekeloze avonturiers, soldaten en kooplieden. Welke brave monniken men ook mocht tellen in het gezelschap der Spaanse „veroveraars”, aan mannen van het kaliber van Cortès of Pizarro konden ze slechts kwalijke diensten bewijzen. De gewelddadige bekering der Indianen leverde maar één tastbare winst op: het vele goud en zilver dat naar Spanje verscheept werd. Niet bij wijze van missiegebied verdeelde het Verdrag van Tordesillas — gebaseerd op Pauselijke bullen — de wereld in twee helften, ten behoeve van Spanje en Portugal. Ten opzichte van de Nieuwe Wereld liet de samenwerking tussen Kerk en Staat van meet af aan niets te wensen over.

De geschiedenis van het Christendom in Amerika is een ijzingwekkend verhaal. Zoveel eilanden en steden op het vasteland met namen van Roomse heiligen, evenzovele over generaties uitgestrekte tragedies van onderdrukking, gewelddadigheid, roof en uitroeiing. Een Attila of Djengiz Khan hadden niet grondiger te werk kunnen gaan. Toch bleef de verbondenheid van Kerk en Staat tot aan het einde van de koloniale periode allernauwst. De enkele kerkelijke autoriteiten die een woord van protest durfden te laten horen — zoals Fray Bartolomé de las Casas, de bisschop van Chiapas — spraken tevergeefs en werden van dweperij beschuldigd. Het enige voordeel dat de Indianen binnen de staatskerkelijke organisatie genoten, was dat zij *de jure* (maar lang niet altijd *de facto*) onttrokken bleven aan de machtsuitoefening van de Inquisitie, omdat zij beschouwd werden als „gespeend van redelijk oordeel”. Dit ondanks de Pauselijke bul van 1527, waarin wordt geconstateerd dat de Indianen wel degelijk mensen zijn, zodat mocht worden aangenomen dat zij in het bezit waren van een ziel. De „Presidio's”, militaire posten, werden speciaal ingesteld om de missies te beschermen; deze op hun beurt zorgden voor voldoende en goed-getemde arbeidskrachten.

De snel wegsmeltende Indianen-bevolking werd waar mogelijk aangevuld door neger-slaven uit West-Afrika, — mede op een slecht-dor-dacht voorstel van Las Casas, de „Apostel der Indianen”. En door ervaring wijzer geworden, liet men de negers zoals zij waren: ongeker-

stend. In het economische bestel namen zij immers precies dezelfde plaats in als het redeloze vee. Een paard had daar in ieder opzicht meer te betekenen dan een slaaf of slavin. Het kind van een blanke christen en een slavin had volgens goed Romeins recht de status van de moeder, en deze productie-vorm van arbeidskrachten was de goedkoopste en meest gangbare.

De Augustijnse leer vond nergens eenzijdiger, maar ook nergens consequenter toepassing dan in de nieuwe wereld. In de bewoonde gedeelten wemelde het van kloosters en kerken. De grote kloosterorden hadden al vroeg hun operatie-terreinen onderling verdeeld. De Dominicanen, het eerst aan bod, bewerkten de Noordkust van Zuid-Amerika en Centraal-Amerika. De Jezuiten zaten van Arizona tot Mexico, de Franciscanen van Florida tot Noord-Californië. De Oostelijke Andes, tot en met het Orinoco- en Amazone-gebied, was „free for all”. Sommige streken echter, zoals bijvoorbeeld Paraguay, werden exclusief gebied van één orde. De grensmisaties waren echte voorposten van de territoriale expansie der koloniserende mogendheden. Van daar uit werden de „Visita's” gesticht, die op de duur weer vaste posten en zo nieuwe toevoegingen aan de vice-koninkrijken van Spanje werden.

Theoretisch behoorden de missies aan de Indianen toe; in werkelijkheid waren de inheemsen evenwel onderworpen aan een streng en goed-doordacht drilsysteem, dat zelfs het kleinste onderdeel van hun leven regelde. De functie van de missonaris was die van „verlichte despoot”, — zolang hij tenminste niet door militaire of burgerlijke autoriteiten op de voet werd gevolgd, wat doorgaans gauw genoeg gebeurde. Dan was ook het ogenblik aangebroken dat de „seculiere” geestelijkheid de maatschappelijke zielzorg van de kloosterlingen overnam; ook zij waren feitelijk ambtenaren in de nederzettingen der inboorlingen. Een gehele provincie in Argentinië heet nog heden ten dage „Misiones”. Uiteraard heeft de Kerk in sommige van deze streken veel gedaan voor onderwijs en opvoeding. Al in het midden van de zestiende eeuw kreeg Mexico een „Koninklijke en Pauselijke Universiteit” en Lima een soortgelijke instelling; beide hadden dezelfde privileges als de hogeschool van Salamanca, maar practisch al de professoren van alle faculteiten waren geestelijken.

Dat een dergelijke, over een heel continent uitgestrekte pseudo-Staat Gods na een bloei van eeuwen toch in verloop van enkele jaren in elkaar stortte toen het met Spanje's macht en invloed in Europa gedaan was, is een verschijnsel dat in flagrante strijd staat met al Toynbee's theorieën — tenzij wij ook hier „futurisme” en „scheuring in de ziel”

moeten aannemen. Tant pis pour les faits. Kolonialisme en Katholicisme waren zo eng met elkaar verweven, dat de ondergang van het ene in ieder geval onvermijdelijk met de vermolming van het andere moest samengaan. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, en gedwongen door de loop der historische gebeurtenissen, heeft de Kerk ten aanzien van het kolonialisme haar tactiek, zij het niet haar grondbeginselen, langzamerhand gewijzigd. Wat haar principes en bedoelingen betreft, is zij inderdaad eeuwig en onveranderlijk gebleken.

De Congregatie tot Voortplanting des Geloofs, meestal kortweg „de Propaganda” genoemd, bestaat weliswaar reeds bijna vier eeuwen, maar zij is pas in de laatste honderd jaar zodanig gereorganiseerd, dat zij de gehele wereld bedienen kan en met loslating van vele zelfstandig geworden bisdommen, zich kan specialiseren op de eigenlijke missiegebieden, die begrijpelijkerwijze in hoofdzaak samenvallen met de koloniale gebieden van de laatste eeuw. Deze aanpassing werd voortdurend groter, en aan de efficiency en kundige leiding van de Propaganda behoeft niet de minste twijfel te bestaan. Het is een interessante bijzonderheid, dat een Nederlander, Kardinaal Van Rossum, gedurende veertien jaar aan het hoofd van dit hoge kerkelijke college heeft gestaan, waaraan ongeveer twintig Kardinalen verbonden zijn en dat o.m. over een eigen persbureau, de „Agentia Fides”, beschikt (thans „Agenzia Internazionale Fides”) met geaffilieerde Katholieke persbureaux die tezamen de gehele wereld bestrijken.

Aangezien in de meeste „heidense” landen het missiewerk alleen gedaan kan worden met steun en onder bescherming van de overheid en in koloniale landen die overheid altijd berust bij de uitheemse, koloniserende mogendheid, staat de Kerk daar altijd — bedoeld of onbedoeld — in dienst van het conserverende element, oefent zij een remmende invloed uit op elke bevrijdingsbeweging, gaat zij zo lang mogelijk de nationalistische tendenties tegen, totdat de werkelijke machtsverhoudingen zich wijzigen.

Eerst dan, voor het onvermijdelijke staande, kiest zij eieren voor haar geld en tracht zij zich aan de nieuwe gezagsverhoudingen aan te passen, zoals dat in het Amerikaanse werelddeel is gegaan, zoals zij in India en Indonesia nastreeft en in de Chinese Republiek van Sun Yat-sen en Tsjang Kai-sjek heeft gepoogd. Na soms eeuwenlang de wegbereidster en dienaar van overheersers geweest te zijn, maakt zij die overgang zelden vlot mee en komt zij er meestal niet zonder ernstige kleerscheuren van af. De aanpassingsperiode wordt gewoonlijk in de

buitenwereld als „kerkvervolging” geafficheerd. Gedurende het tijdperk van zulke moeilijkheden voor de Kerk brengt zij, evenals een leger zijn soldaten voor het houden van een stelling, menigmaal de dapperste leden van haar personeel ten offer, en decoreert zij hen met de naam van „martelaren”. Het bloed van soldaten en dappere burgers is het zaad van de Wereldstaat, het bloed der heilige martelaren dat van de Godsstaat. Terecht spreekt de Kerk dan ook van de „militia Christi”.

De strijdperiode wordt ofwel door een zegepraal, als de reactie het wint, ofwel door een compromis met de nieuwe machthebbers afgesloten, in welk laatste geval de Kerk schoorvoetend in het begin en met uiterste voorzichtigheid, later al energieker, en tenslotte met de volle openlijkheid van haar zelfbewustzijn haar functie in de veranderde maatschappij tracht te hernemen. Consolidatie van een nieuwe, aanvaardbare toestand vindt plaats door middel van een concordaat; pauselijke nuntii worden tenslotte geaccrediteerd, wanneer bij staatkundige zelfstandigheid een voormalig missiegebied eindelijk, al is het maar ten dele, „gekerstend” mag heten, regulaire bisdommen zijn opgericht in de plaats van Apostolische Vicariaten en dergelijke, die nog onder de jurisdictie van „de Propaganda” stonden. Zij worden in sommige opzichten, bijvoorbeeld financieel, autonoom en ontleen daaraan ook privileges ten aanzien van de te voeren tactiek, de praktische interpretatie van in het maatschappelijke of politieke leven ingrijpende leerstellingen en de benoeming van lagere of soms ook hoge functionarissen. Pauselijke Delegaten zijn meestal openlijk of heimelijk aanwezig, waar nog geen diplomatieke betrekkingen tussen Kerk en Staat mogelijk zijn.

Zo ontstaan dan — althans wat een belangrijk deel der uiterlijke organisatie aangaat — de nieuwe „nationale” Kerkgemeenschappen. Plaatselijke kerkvorsten, tevoren nog titulair-bisschop van de een of andere plaats „in het land der ongelovigen” zijn dan geëvolueerd tot echte bisschoppen van de plaats hunner vestiging, en krijgen een geestelijk rayon dat voortaan „diocees” heet, een naam ontleend aan de Romeinse prefecturen-indeling van het Keizerrijk.

Het „nationale” hoofd is de Primaat, het internationale hoofd blijft de Paus, die door middel van zijn Nuntius of Delegaat rechtstreekse invloed uitoefent op de nationale kerkgemeenschappen, via de bisschoppen en geheel volgens de oude Romeinse kolonisatie-beginselen. De autonomie der bisschoppen in beleidsvragen is dus betrekkelijk, tenminste zolang de Staat zich niet op haar beurt rechtstreeks met hun aangelegenheden inlaat, wat in het verleden vaak, maar ook in de tegen-

woordige tijd door sommige concordaten met succes is bereikt. Kerkelijke privileges ten opzichte van de Staat en staatsprivileges ten opzichte van de Kerk, die bijvoorbeeld tot in onze eeuw tijdens de Spaanse monarchie bestonden, maar door de Republiek van Alcalá Zamora en Azaña werden afgeschaft, zijn spoedig weer hersteld en zelfs uitgebreid onder Franco. Het is altijd het streven der Kerk, krachtens haar on-Augustinse behoefte om zich met de Godsstaat te vereenzelvigen, om waar doenlijk de Staatskerk te worden. In menig geval loopt dit uit op een vereenzelving met de Wereldstaat in Augustijnse zin. De natuur blijkt ook bij haar sterker dan de leer, welke bovennatuurlijke herkomst zij pretendeert. Als organisatie in de wereld kan zij zich niet onttrekken aan wereldse bemoeienissen, en daar de zaken van de Wereldstaat en van de staat, die goed noch kwaad is, in hoge mate contagieus zijn voor de meeste stervelingen, staat de Kerk als organisatie van stervelingen op aarde, voor dat deel dus, onder voortdurende invloed van de Wereldstaat en tracht zij deswege op haar beurt invloed uit te oefenen op de Wereldstaat, zo mogelijk via de Staat, en altijd direct op de individuele zielen.

In al de eeuwen sinds Augustinus is dit het geval geweest, hebben de poorten der Hel wijd opengestaan aan haar flanken, zonder haar — overeenkomstig de Evangelische belofte — geheel te kunnen overweldigen. Wat verkeerd uitpakt, schuift zij wijselijk op rekening van haar natuurlijk vaak zondige bedienaren. Deze kunnen zich in hun toepassingen vergissen, waar de Kerk zelf in haar beginselen onfeilbaar blijft en dies ook vlekkeloos. Precies zoals alle rekenfouten ter wereld niets af- of toedoen aan de zuiverheid en juistheid der abstracte mathematica. Men faalt slechts in de toepassingen en toont zich dan een slecht rekenmeester met al zijn goede bedoelingen. Augustinus maakte niet voor niets zijn scheiding tussen Kerk en Godsstaat!

Er is dan ook geen enkele reden zich bijzonder op te winden wanneer bij de ene gelegenheid meer dan bij de andere de Kerk of een nationaal onderdeel der Algemene (d.i. Katholieke) Kerk blijk geeft krachtig te willen ingrijpen in maatschappelijke, economische of politieke zaken. Wie de historische mythen heeft leren ontrafelen, van zijn blinde vlekken genezen of van huis uit ontoegankelijk is voor een bepaald soort werkelijkheidsvervalsing, kan hoogstens bewondering hebben voor het onuitputtelijke geduld en de taaie vasthoudendheid waarmee zij haar proletarische afkomst verloochent en toch haar koloniale opvattingen getrouw blijft, dwars door de wisselvalligheden van imperiën heen, ondanks schisma's en reformaties, sterker dan revoluties

en bevrijdingsoorlogen, eeuwig, onaantastbaar, nimmer jong, maar ook nimmer ontkracht door ouderdom. De Kerk als relict van het oude Romeinse Rijk, zoals dat door de Christen-keizers belichaamd werd, heeft met schier bovenmenselijke (en daarom voor velen boven-natuurlijke) kunde de eeuwen getrotseerd.

Het is integendeel een goed ding, wanneer wijze en onverschrokken bisschoppen zoal niet met al de inzichten, dan toch met al de harts-tochtelijkheid van Augustinus begaafd, hun gelovigen zo goed als de andersdenkenden er op gezette tijden aan komen herinneren, dat de Kerk in werkelijkheid op zijn best tussen de Godsstaat en de Wereldstaat in blijft staan, met de armen reikend naar hoge geestelijke idealen en met het ene oog gericht op het Hemelse Jerusalem, maar zich over-eind houdend door krachtige tentakels rondom de zuilen en ruïnes van het wereldse Babel en met een halve blik voortdurend gevestigd op de onontkoombare voor- en nadelen van het „diesseits”. Haar treft geen blaam te zijn zoals ze is; het zijn de onnozelen die teleurgesteld worden omdat zij haar anders hebben gezien, anders hebben *willen* zien dan zij zich, gecamoufleerd maar toch ontmaskerbaar, sinds de dagen van Augustinus getoond heeft.

Wie achter zich kijkt in het verleden en om zich heen in het heden, kan geen illusies koesteren omtrent de plaats die de Kerk inneemt, wenst in te nemen, noodzakelijkerwijze *moet* innemen, en in de naaste toekomst zal blijven innemen. Wij zeggen niet met Candide dat alles goed is zoals het is en omdat het er is, maar wel, dat ieder wezen, individu of collectiviteit, handelt krachtens zijn aard, en dat verbazing of verontwaardiging alleen een gevolg zijn van onkunde, van schul-dige onbewustheid.

De grote Kerk was steeds knapper en machtiger dan de grote heren; als het met deze laatste kwaad kersen eten is, hoe voorzichtig moet men dan niet zijn in de nabijheid van de kromstaf. Dit eenvoudige lesje kent men vandaag in ieder koloniaal land, op Zuidzee-eilanden, zo goed als in het hartje van Afrika of in de jungles van India en Amerika. Men kan het lesje de lelijkste namen geven, — het blijft er niet minder waar om.

In zeker klein hoekje van West-Europa behoorde men dan ook beter georiënteerd te zijn. Een zestien eeuwen oud „ach en wee” klinkt lich-telijk ridicuul als het opnieuw met veel misbaar wordt aangeheven, omdat men zich verrast waant. „De weg is lang, en inmiddels verdroogt de okra aan de boom,” zegt men in een de onlangs bekeerde kolo-niën . . .

KORT BESTEK

Politiek-verantwoord Christendom?

In een door de redactie ter inleiding van verdere discussie uitgelokt artikel over „De kerken en de internationale politiek” heeft Dr F. Boerwinkel in het Januari-nummer van *Wending*, Maandblad voor Evangelie en Cultuur, ervoor gepleit dat de kerken zich minder dan tot dusver aan de Westerse politiek zullen conformeren, maar een ernstige poging zullen doen tot ontspanning tussen West en Oost bij te dragen. Een principieel anti-militaristisch karakter heeft dit artikel allerminst, maar het geeft toch blijk van een Christelijke verontrusting die uit de impasse wil komen en het spaart het Westen zijn kritiek niet. Als eerste bijdrage tot de discussie is nu in het Maart-nummer door de redacteur Dr C. L. Patijn in zijn „Antwoord aan Dr Boerwinkel” een integrale verdediging van de Westerse politiek geleverd, onder beroep op politieke deskundigheid en verantwoordelijkheid, die bij Dr Boerwinkel te zwak aanwezig worden geacht om hem het ware Christelijke standpunt te doen innemen. Naar onze mening had Dr Boerwinkel sterker gestaan als hij in naam van het Christendom de huidige machtspolitiek en bloc had afgewezen, maar bij zulk een „impossibilisme” zou Dr Patijn, Chef van de Directie Internationale Organisaties van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, het misschien niet nodig hebben gevonden de lezers van *Wending* tegengif toe te dienen en hadden wij zijn proeve van politiek-verantwoord Christendom moeten missen. Wij willen hieruit enkele staaltjes meedelen.

Dat het Westen het atoomwapen in het arsenaal van zijn verdediging heeft opgenomen, ook om het als eerste te gebruiken, kan niet worden veroordeeld, zelfs niet wanneer dit eerste gebruik preventief zou zijn. „Als de Westerse landen in 1935 — lees: 1936! —, toen Hitler het Rijnland binnentrok, technische agressie hadden gepleegd en Duitsland waren binnengerukt, hadden zij een Christenplicht vervuld en de vrede wellicht gered”. Wij merken op dat de moraal hiervan zeer duidelijk is, vooral als men bedenkt dat het anti-communisme in 1936 een factor was die van ingrijpen weerhield — veel meer dan pacifistische gezindheid, zoals onze deskundige zou moeten weten — en dat hetzelfde anti-communisme nu een stimulerende factor zou zijn bij het vervullen van de preventieve „Christenplicht”. Wij merken verder op, dat dit een van elke logica verstoken geschrijf-voor-weldenkenden is, anders zou de auteur hebben gegrepen, dat hij hiermee het recht verpeelt de aanval van Noord- op Zuid-Korea principieel te veroordelen,

zoals hij enkele bladzijden verder doet, en dat zijn pleidooi slechts de internationale anarchie tot norm verheft: want welke hogere instantie zal beslissen tussen preventieve Christenplicht en dito Communistenplicht?

Nog een staaltje. „Het ziet ernaar uit, dat wij het met de Russen zouden kunnen eens worden indien wij de huidige status quo zouden honoreren”. Maar dan zou het Westen er zich bij moeten neerleggen „dat de satellietstaten in Midden-Europa Russisch bezet gebied blijven”, en dat is krachtens „eer en vertrouwen” onmogelijk. Beseft deze deskundige niet, dat het „eens worden” met de Russen een ontspanning zou teweeg brengen, die voor deze satellietstaten de enige mogelijkheid biedt dat de Russisch-communistische druk, waaronder zij leven, wordt verlicht, ten slotte misschien zelfs opgeheven? Of denkt hij serieus aan een bevrijdingsoorlog? Of is het wellicht zo dat het hem in de grond van de zaak geen zier kan schelen hoe die mensen daar leven?

Wij gaan nog even door met vragen. Is het bepaald nodig dat de hoge ambtenaren van ons Ministerie van Buitenlandse Zaken er zulke voor elke agressie beschikbare opvattingen op na houden? En dat zij dan tegelijk redacteur zijn van een „maandblad voor evangelie en cultuur”? En dat zij bovendien nog gezag genieten bij mensen wie de vrede ter harte gaat?

De Europese eenheidsbeweging in de ogen van een Aziat

„Het Gemenebest” van Maart/April bevat in haar rubriek „Korte Commentaren” een bijdrage van M. S. Agwani, een vroegere leerling van het „Institute of social studies” in Den Haag, getiteld: „Een Aziatische visie op verenigd Europa”. Na een terugblik op de relaties tussen Europa en Azië in het verleden bespreekt Agwani de huidige beweging voor Europese integratie en zegt: „Als de Europeanen samenwerken in een gemeenschappelijke inspanning voor vrede en vooruitgang is het voor hen en voor de hele wereld het beste. . . . Maar dit *als* is van doorslaggevende betekenis voor ons”, want. . . . „als de eenheid eerst en vooral gericht is op herstel van datgene wat ze kwijt zijn of op het punt staan te verliezen door gebrek aan eenheid, dan is het voor ons een reden tot ernstige bezorgdheid. . . . De gedachte aan een Europese unie die het mogelijk maakt (of althans niet verhindert) dat Engeland het volk van Malakka onderdrukt en dat verdere onafhankelijkheidsbewegingen effectiever tegengewerkt worden dan dat westerse landen dit op eigen kracht zouden kunnen, (heeft) voor Aziaten geen aantrekkingskracht.

Onlangs vroeg ik een toegewijde en enthousiaste medewerker van de Europese eenheidsbeweging: waarom verhef je het anti-kolonialisme niet tot een van de principes van je beweging? Ik verzeker je, dat in dat geval de goodwill van vele Aziaten je ten deel zal vallen; bovendien zal het veel van onze twijfel en achterdocht wegnemen. Ik moet bekennen dat zijn antwoord me onbegrijpelijk was. Hij zei: „eerst willen we leren samenwerken; we willen ook een eind maken aan exploitatie onder onszelf; daarna zouden we deze principes kunnen toepassen op onze betrekkingen tot de koloniën.”

Agwani zou de idee van een verenigd Europa van harte welkom heten, mits deze leidt tot blijvende internationale vrede. Hij gaat dan verder: „Het spreekt vanzelf dat de West-Europese landen, als ze beducht zijn voor communistische agressie op hun gebied, zich moeten organiseren om die te voorkomen. Dat gaat de Aziaten niet aan. *Maar als de idee van de Europese eenheid gebaseerd is op deze negatieve aanpak alleen, dan wordt ze onvermijdelijk het voorspel van de volgende oorlog* (cursivering van ons, red. N.S.). En met het oog op dit laatste zouden we voor een dergelijke idee niets voelen. Wereldvrede is voor ons van het allerhoogste belang. En we weten dat de vrede ondeelbaar is. Vandaar dat, naar onze mening, alle bewegingen voor internationale samenwerking op dat doel gericht moeten zijn.”

De kortzichtigheid van de enthousiasten voor een Europese eenheid, die inderdaad gebaseerd is op wat Agwani een „negatieve aanpak” noemt, kan moeilijk anders dan als politieke tinnegietij worden bestempeld, als men ze vergelijkt met een wereldwijde politieke visie als deze Aziaat ontwikkelt. Ik acht mij al meer dan beloond, besluit hij, als ik mijn doel, ware het slechts gedeeltelijk, bereik om de Europese lezers enig inzicht te geven in „onze” gedachtengang, d.w.z. in die van de gemiddelde ontwikkelde Aziaat.

Onze Cobaltbommelaars

Wie zich in het politieke en culturele leven beweegt hoeft zich tegenwoordig in elk geval niet te beklagen over gebrek aan aanleidingen tot verbazing of verontwaardiging, al naar zijn temperament. Men valt van de ene in de andere en de kunst is alleen, er niet door afgestompt te raken.

Zo kon men enige tijd terug in het eerste Januari-nummer van 'Mens en Wereld', het orgaan van het Humanistisch, zegge en schrijve, humanistisch Verbond, een stuk aantreffen, dat zich keerde tegen het toekennen van de Nobel-prijs voor de vrede aan Albert Schweitzer.

De schrijver wilde haar zien toegekend aan — U raadt het in geen tienen — de uitvinder van de waterstofbom.

Natuurlijk niet, omdat hij die bom zonder meer bewondert, maar omdat hij er een afschrikwekkende werking aan toekent. De redenering is dan. . . . Maar waarom de voze rationalisatie en justificatie van de kortzichtigheid en angst te herhalen die de lezer iedere dag weer-aan in de krant en door de radio horen kan? Het hele sprookje van de afschrik- en daardoor vrede-wekkende werking van de atoomwapenen is reeds hiermee weerlegd dat door de hele geschiedenis heen de wapenen aldoor vernietigender zijn geworden zonder dat dit nog ooit het hazardspel der oorlogsmakers heeft opgehouden, laat staan verhinderd.

Maar de werking van de atoombom is nog iks-maal verschrikkelijker dan die van alle voorgaande bij elkaar, is dan de replek. Inderdaad. Maar voor wie niet aan sprookjes gelooft, kan dat slechts betekenen dat juist die verschrikkelijkheid om het even de aanvaller of verdediger nopen zal tot het gebruik van dit wapen over te gaan, in de hoop het gebruik ervan door de tegenstander te voorkomen.

Ten slotte had ook onze humanist wel kunnen weten dat het 'Pentagon' ons aller lot in handen heeft. Sir Anthony heeft het anders al April van het vorig jaar ontdekt na zijn gesprek in Parijs met Dulles en Radford over Dien Bien Phu. „The chief danger of war at this moment lies in the Pentagon” zei de tegenwoordige prime minister toen (Statesman and Nation, 5 Mrt. 1955, p. 309, 1ste kol.). En het Pentagon heeft openlijk verklaard, de westerse oorlogsvoering op het gebruik van atoomwapens te baseren.

Men zou zo denken dat men voor de bestrijding van het geloof in sprookjes bij het Humanistisch Verbond terecht kon. Het tegendeel blijkt het geval. Als het groene hout al dor is, hoe dor moet dan het dorre wel zijn?

Maar dat is waar ook. Men wil immers in het Humanistisch Verbond niet 'groen' zijn? Men laat zich daar geen knollen voor citroenen verkopen. Door geen Pentagon niet en door geen meeloper als Eden niet. Niks hoor. Onze cobaltbommelaars weten van wanten.

Na Bandung. . . .

We kregen laatst een in 'n sierlijk blauw bandje gestoken boekske in handen, dat tot titel heeft 'Voor ouders van een mongooltje'.

Op het geschrift zelf moet niets aan te merken zijn. Dat willen wij dan ook niet doen. Als we er hier over schrijven is het slechts om de

titel en daarin de uitdrukking 'mongooltje' te wraken.

Het is niet de schuld van de schrijfster Isabel Geuter Neuwitt noch van de uitgever Dick Boer dat de aangeboren afwijking die hiermee bedoeld is, nu eenmaal zo heet.

Maar het is, naar onze mening, wel de hoogste tijd om met de kortzichtige lomphheid van onze voorouders in zake de meerwaardigheid van hun eigen en dus de minderwaardigheid van andere rassen af te rekenen. En derhalve een andere benaming te kiezen.

Tegenstand kan dit voorstel niet wekken. Wie vóór Mao en Tsou is, zal hen niet met bedoelde stumpertjes willen vergeleken zien. Wie tegen is zal de benaming van deze kinderen die buitengewoon lief zijn als zij vriendelijk bejegend worden al evenmin adequaat achten.

Neen, na Bandung kan men dit heus niet langer volhouden.

De Poëzie der Overheid

Op den bizonderen, tienden bevrijdingsdag dien wij achter ons hebben heeft Prins Bernhard de officieele nationale feestrede gehouden in de Ridderzaal te 's-Gravenhage.

Dit mede ter eere van de ontelbare landgenooten, die door den ons verraderlijk opgedrongen oorlog zijn omgekomen, waaronder 104.000 Joodsche Nederlanders, en bijna evenveel niet-Joodsche. Het heeft Z.K.H. behaagd, aan het slot van zijn rede de doden te herdenken met enkele versregels — voor de gelegenheid licht gevarieerd — van den Vlaamschen priester-dichter Cyriel Verschaeve.

Genoemde Verschaeve was collaborateur en ernstig politiek delinquent in den oorlog. Na de bevrijding werd hij ter dood veroordeeld en vluchtte hij naar Oostenrijk, waar hij stierf. Tot zoover de feiten.

Dit stuitende geval is niet meer ongedaan te maken, maar het is mogelijk, herhaling van iets dergelijks te voorkomen. In een democratisch constitutioneel land is het een goed gebruik, dat vorstelijke personen niet worden verantwoordelijk gesteld voor dit soort publieke daden en dat zij buiten discussie blijven. Zij hebben adviseurs. De bok, geschoten door den slimmeling, die den Prins in dergelijke gevallen adviseert, is geschoten door een Zondagsjager. Het heele oeuvre van Verschaeve is van nazisme doortrokken, hij is op dat gebied een der bekendste voormannen in België geweest. Maar kennis van zo onbeteekenende details omtrent dichters en poëzie mag men blijkbaar van onze overheid niet verwachten. Reden te meer dat men, om zulke schandalen voortaan te voorkomen, zich beter orienteere als beraders van het Koninklijk Huis, wanneer het op dit gebied in de openbaarheid treedt.

EXLIBRIS

HET APRILNUMMER VAN WETENSCHAP EN SAMENLEVING. Gewoonten zijn er om er in bijzondere gevallen van af te wijken. Wij hebben, uit ruimtegebrek, geen tijdschriftenoverzicht. Maar wij menen niettemin dat we in onze taak van voorlichting tekort zouden schieten indien we niet met nadruk de aandacht van de lezers vestigden op het nummer van het tijdschrift dat hierboven staat. Het is het orgaan van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers (V.W.O.) en men vindt er de tekst in van een drietal voordrachten, gehouden op de vergadering van 2 April j.l.

Drie wetenschappelijke onderzoekers waarschuwen tegen het gebruik van atoomwapens. De eerste is Dr H. A. Tolhoek van het Lorentz-Instituut voor theoretische natuurkunde te Leiden. De tweede de bioloog Dr P. G. de Haan. De derde Prof. Minnaert.

Tolhoek geeft een even deskundige als heldere uiteenzetting over de fysische gevaren van de huidige atoomwapens, zijnde de A-bom, de H-bom en wat men naar analogie de C-bom zou kunnen noemen, d.w.z. de cobalt-bom of wel die met versterkte radio-activiteit. De laatste heet hier, kernachtiger dan wij het nog gezegd vonden: *universeel zelfmoordwapen* (blz. 42, 1ste kol.).

Technische moeilijkheden om deze in enkele jaren te produceren, bestaan er, volgens de deskundige schrijver niet. Van de uitwerking kan men zich ongeveer een voorstelling maken, als men weet: 1e. dat de A-bom, die op Hirosjima geworpen werd tussen 100 en 200 duizend doden eiste.; 2e. dat men die nu 25 x zo krachtig maakt, hetgeen betekent dat hij nu 50.000 maal sterker is dan de grootste bommen in de Tweede Wereld-

oorlog; 3e. dat de H-bom willekeurig sterk gemaakt kan worden. Maar dat 4e. deze nog kinderspel is, vergeleken bij de C-bom, waarvan Dr De Haan veronderstelt dat deze, op Praag geworpen bij 'gunstige' wind, het leven zou uitblussen in een strook tot aan de Oeral, terwijl de genetische effecten zich zelfs zouden kunnen doen gevoelen in Amerika (blz. 48, 2e kol.). En, voegen wij er aan toe, als de wind, die zich maar niet in het westelijk front wil voegen, dan op het ogenblik der ontploffing draait, is heel West-Europa verdwenen.

Prof. Minnaert tenslotte besprak op de hem eigen indringende, wat diep-gemeende wijze, de maatschappelijke gevolgen der atoombewapening. Het stuk is even beheerst als hartstochtelijk en men zou het huis aan huis willen bezorgen. 'Waarom', vraagt hij, 'verenigen de intellectuelen van alle landen zich niet om aan te dringen op aanvaarding (van de voorstellen, kort geleden aan de V.N. gedaan, enerzijds door Engeland en Frankrijk, anderzijds door de Sowjet-Unie) en om de leiding te nemen van een volksbeweging (tot aanvaarding dier voorstellen)?' (blz. 52).

De laatste drie bladzijden bevatten een artikel van Kathleen Lonsdale, de cristallografe en Quacker, over de verantwoordelijkheid van de wetenschappelijke onderzoeker in deze tijd, dat de reeks waardig afsluit.

Wij wekken al onze abonné's op, zich dit nummer aan te schaffen (adres Rijn- en Schiekade 25, Leiden) en het aan al hun kennissen uit te lenen. Sterker dan ooit beseft men na lezing dat het de hoogste tijd is het universele zelfmoordwapen uit te bannen.

J. R.

EXLIBRIS

DR P. VAN OVERZEE. *Het moderne Humanisme in Nederland*. W. P. van Stockum & Zoon, 1955.

Ofschoon het weinig zin heeft te schrijven over een boek dat geen bespreking waard is, is het toch wel dienstig dit te signaleren, omdat de titel wellicht aantrekkelijk genoeg klinkt voor wie verwacht hierin iets samenvattends te vinden over een stroming van enige eeuwige her tot op onze tijd, nu ze een beweging is geworden, waarover en waartegen zo een en ander is geschreven in de laatste tijd. Laat ik dan volstaan met

de verzekering, dat wie er voorlichting van verwacht, een slordig en slecht geschreven samenraapsel zal vinden van wat ook wel eens iets met humanisme te doen heeft, maar even vaak ook niet, dat wie er zijn inzicht mee hoopt te verdiepen, helemaal bedrogen uitkomt. Het is ook geen boek om tegen te polemiseren, omdat, waar de schrijver voor of tegen lijkt te zijn, met een houding ten opzichte van het humanisme nauwelijks of geen verband houdt. Men kan slechts betreuren, dat dit boek geschreven, nog meer, dat het gedrukt is. O. N.

ENKELE NIEUWE UITGAVEN EN HERDRUKKEN UIT HET FONDS VAN DE WERELD-BIBLIOTHEEK

DE WERELD-BOOG

In flexibele band van Ap. Dekkers.
Formaat 19 × 12 cm.

- 61 *Shakespeare, William:*
Richard III
Het indrukwekkend drama in de meesterlijke vertaling van A. Roland Holst. 157 blz.
- 62 *Oegema van der Wal, Th.*
Over psychologie en persoonlijkheid
De ziel als richtsnoer der persoonlijkheid in de historie van het denken. 104 blz.
- 63 *Ben Gerviel, M.-Y.:*
Vr de en oorlog van burger Mahasjavi
Een satirische kroniek van een fantasierijke Palestijnse burger, vert. door Per Olafson. 202 blz.
- 64 *Tonkelaar, J. F. den:*
Middelen en mogelijkheden der meteorologie
Hoe ons dagelijks weerbericht tot stand komt en tot welke doeleinden het wordt aangewend. 160 blz. Met 12 kaarten.
- 65 *Storm, Theodor:*
Aquis submersus
Een vertelling waarin droom en werkelijkheid elkaar ontmoeten. Vertaling Nico van Suchtelen. 110 blz.
- 66 *Dr J. M. Hoek:*
Grieks-Romeinse cultuur in de moderne samenleving
Over de invloed van klassiek denken en klassieke begripsvorming op ons weten van vandaag. 94 blz.
- 67 *J. H. Pestalozzi:*
Brieven over de opvoeding van het jonge kind
Uit het Engels vertaald door D. Janssen. Met een woord vooraf van Mevr. C. Philippi-Siewertsz van Reesema. ± 160 blz.
- 68 *Guenther, Prof. Dr Konrad:*
Het leven der dieren
Vertaald en met de nieuwste inzi en der wetenschap in overeenstemming gebracht door Rinke Tolman. 128 blz.

- 69 *Mörike, Eduard:*
Mozart op weg naar Praag
De beroemdste novelle van deze Duitse dichter en romancier over de componist van 'Don Giovanni'. Vertaling mevr. R. Wiessing-de Sterke. 84 blz.
- 70 *Kloosterman, Dr G. J.:*
Over bevalling en geboorte
Vlot en voor ieder begrijpelijk behandelt de deskundige schrijver de problemen der aanstaande moeders, mede in verband met het vraagstuk der pijnloze bevalling. Met 3 afb. 104 blz.

Den Bloem-hof van de Nederlantsche leught

Naar de drukken van 1608 en 1610 uitgegeven, ingeleid en geannoteerd door Dr L. M. van Dis in samenwerking met Dr Jac. Smit. Uitgave voor de stichting 'Onze oude Letteren'. Form. 16 × 22 cm (oblong). 248 blz. 15 illustr.

Charles, J. B.
Het Paradijs

Een gedicht in twaalf strophen.
20.5 × 12 cm. 20 blz.

Van Gogh, Vincent:

Brieven uit de Antwerpse tijd

Brieven van de grote schilder uit de periode Nov. 1885 tot Febr. 1886. Woord vooraf van Ir V. W. van Gogh. Form. 24 × 16 cm. 64 blz. met 3 ill. waarvan één in driekleurendruk.

Rost, Nico:

Nog draaft Beyaard

Een boek over de Ardennen, waarin dagelijks gebeurtenissen en legenden, sagen en belevenissen tot een levend geheel werden. Form. 23.5 × 15.5 cm. 218 blz.

Suchtelen, Dr Nico van:

Verzamelde Werken deel 9

Dit deel vormt de tweede band van de Dramatische werken. Inhoud: 'De tuin der dromen', 'Het daghet in het westen', 'Het laatste oordeel' 'Droomspel des levens' en 'De schone verschijning'. Form. 22 × 16 cm. 390 blz.

VERKRIJGBAAR IN IEDERE BOEKHANDEL

EEN STANDAARDWERK

Prof. S. GIEDION

Ruimte, Tijd en Bouwkunst

De vormen der moderne woning-, wegen- en stedenbouw in hun verband met de andere kunsten.

Vertaling TIL BRUGMAN
Inleiding Prof. C. VAN EESTEREN

Formaat 24 x 16 cm., 516 blz.
321 Illustraties in de tekst

Een boek dat de wereld veroverde en ook in Nederlandse vertaling een enthousiaste pers heeft

In iedere boekhandel

W E R L D - B I B L I O T H E E K

Practische Kleurenpsychologie

door Th. Oegema van der Wal,

behandelt één der actueelste problemen van onze tijd: de rol van de kleur in ons bestaan.

'Dit is het boek waarop de wereld der moderne kleurtoepassers reeds jaren heeft gewacht.'

(J. Rijgersberg, secr. der Nederl. Ver. voor Kleurenstudie, in De Nieuwe Stem.)

Van dit boek, formaat 23,5 x 15,5 cm., 203 blz., met kleurschema's, moest zes maanden na de eerste reeds een tweede druk verschijnen.

Het is een uitgave van de

Wereld-Bibliotheek

Amsterdam - Antwerpen

en in iedere boekhandel verkrijgbaar

